

A kontinentális magánjogrendszerek fejlődésének egyik, csaknem általánosnak tekinthető sajátossága volt az, hogy az adásvételi ügyletekkel kapcsolatos kellékszavatossági szabályokon belül mintegy külön világot képezett a haszonállatok átruházásával kapcsolatos eladói helytállási kötelezettség. Ennek a különállásnak évezredekre visszamenően megvoltak a maga gazdaság- és társadalomtörténeti okai, melyek elsősorban az átruházó ügyletek sajátos tárgyára – a haszonállatok élőáru jellegére és gazdasági jelentőségére – vezethetők vissza.

A most az egyszerűség kedvéért röviden állatszavatossági szabályoknak nevezett rendelkezések különállása az utóbbi kétszáz évben többféle módon jelenhetett meg a különböző magánjogi rendszerekben: egyrészt a kérdéses rendelkezések helyet kaphattak a magánjogi törvénykönyvekben az általános kellékszavatossági szabályok mellett, másrészt külön törvényekben, rendeletekben kerülhettek szabályozásra. Az itt említett alternatíva bizonyos fejlődési utat is jelölhet: a francia Code Civilből a XIX. század első felében (1838), az olasz Codice civile-ből száz évré (1942), illetve az osztrák ABGB-ből (1973) és a korábbi magyar Ptk.-ból (1977) a XX. század utolsó harmadában kerültek ki az állatszavatosság elvei, s szabályoztattak újonnan megalkotott, általában külön jogszabályok által. Több országban már eleve a magánjogi törvénykönyvön kívül helyezkedtek el a vonatkozó elvek. Az EU fogyasztóvédelmi irányelve – amellet, hogy az említett országokban és ezen a részterületen is az egységes szabályok felé tereli a tagországokat – bevette az utolsóként ellenálló BGB bástyáit is: a 2002-ben hatályba lépett új német kötelmi jog ott is megszüntette, illetve minimálisra korlátozta az állatszavatossági szabályok különállását, egyúttal tartalmilag aláírva azt a több évszázados sokszínűséget, ami ezt a területet jellemezte.²

Ezen – természetesen jelentős jogpolitikai indokokkal alátámasztható – jelenkori történések fényében talán feleslegesnek is tűnhetne az állatszavatossági jog története egy sajátos szálának, a lovak adásvételéhez kapcsolódó szavatossági szabályok kora újkori fejlődésének részleges felgöngyölítésére vállalkozni, ha a téma kettős vonatkozásban nem lenne izgalmas. Egyrészt ösztönözhet az a tény, hogy a kérdéskörre vonatkozó XVII. századi munkák egyik legeredetibbjét egy pozsonyi származású, Linzbe elszármazott jogtanár írta, aki számon tartott ismeretlenje az osztrák és magyar jogtudománynak. Másrészt érdekes lehet azt is kimutatni, hogy az említett munka miként egyesítette magában a korábbi századok jogtudományának, jogalkotásának és joggyakorlatának tapasztalatait, bizonyítva, hogy a kora újkor volt talán az egyik legtermékenyebb olyan korszak, amikor ezek a tényezők a leginkább ösztönzően hatottak egymásra, és olyan eredményekre vezettek, melyek a későbbi századok jogfejlődésére is hatással voltak.

1. Az állatszavatosság alapproblémái³

Vizsgálódásunk fő tárgyát a lovak kereskedelmével kapcsolatos szabályok fejlődésének egy korszaka képezi. A lo mint kiemelkedő fontosságú háts- és igásállat mindig is

Szabó Béla

A lókupeczek joga

Szavatossági kérdések a XVII. század európai jogtudományában és gyakorlatában egy nevezetes esetgyűjtemény kapcsán¹

Kitüntetett szerepet kapott a haszonállatok között, de sok tekintetben osztotta is a „marhakereskedelem” keretében gazdát cserélő többi haszonállat sorsát. A lovak kereskedelmével kapcsolatos jogszabályok, így különösen a hiányosságokért való eladói helytállási kötelezettség szabályai, sok jogrendszerben külön normákba öntettek, mégsem lehet azokat teljesen külön kezelni a többi haszonállatra vonatkozó elvektől.

Az, hogy szinte valamennyi, az áruforgalom bizonyos jelentőségét elismerő történeti jogrendben – így különösen a római jogban – sajátos szavatossági szabályokat állapítottak meg az állatforgalmi ügyletekre, több olyan (életteni és gazdasági jelentőségű) körülménynek tulajdonítható, melyek az áru különleges jellegéhez köthetők.

Az egyik fontos körülményként kell értékelni, hogy a forgalom tárgya, az állat, mint élőlény, folytonos átalakulásban van, ki van téve a betegségeknek. Nyilvánvaló továbbá, hogy a haszonállatok forgalma – különösen adásvétele – kapcsán az állatot megszerzők részéről az áruval szemben bizonyos teljesítményelvárások jelentkeznek. Az is nyilvánvaló, hogy elsősorban az állatbetegségek lehetnek annak a legfőbb okai, hogy az állatok nem tudják a megfelelő vagy elvárt teljesítményt nyújtani, s a betegségek még ezen túl is súlyos következményekkel járhatnak a beteg állatot megszerző fél számára.

Éppen ezért a betegségek hibának, hiányosságnak minősítése és az ezzel kapcsolatos kockázat megosztásának igénye a felek között már egészen korán természetes igényként jelentkezett a gyakorlat és az esetleges normaalkotók felé. Ezek az igények egyértelműen olyan megoldásokat kellett indukálnak, melyek az élettelen áruk esetében fel sem merülhettek.

A betegségeket az eladó csak korlátozott mértékben tudja megakadályozni, a vevő pedig sokszor még a mindenkori szakértők segítségével, a lehetséges alapos vizsgálat után sem képes azokat felismerni. Ha pedig utóbb kerül napvilágra a hiányosság, minél hosszabb idő telt el a szerződés megkötése, az áru átadása után, annál nehezebben lehet bizonyítani, hogy egy adott hiba már az áru átadásakor fennforgott. Hiszen az esetek egy bizonyos részében az állatok teljesítőképességét olyan fertőző betegségek fenyegetik vagy csökkentik, melyek csak bizonyos lappangási idő elteltével jelennek meg a korábban teljesen egészségesnek tűnő állatnál.

Továbbá, mivel a különböző jellegű betegségek együtt járnak az élőlények életével, sokszor nagyon nehéz a jogilag releváns hiányosságokat a pusztán kellemetlenséget okozó betegségektől megkülönböztetni. Ehhez jön, hogy időről időre új betegségek tűnhetnek fel, és a már ismert betegségek értékelése is változik az időben, azok felismerésében és relevánsnak minősítésében nagy szerepet kap az állat-egészségtani ismeretek mindenkorai fejlettsége. Ezen tapasztalati tudás mind szélesebbé válása éppen a kora újkortól kezdődően olyan jelentős mértékben befolyásolhatta az állatszavatossági szabályok fejlődését, hogy bizonyos szabályozási paradigmaváltásokhoz is hozzájárulhattak.

További – a sajátos szavatossági szabályok kialakulása szempontjából mérvado – ökonomiai alapozású sajátosságként kell mérlegelni azt a körülményt, hogy egészen a mesterséges erővel hajtott gépek forradalmáig az élő állat nemcsak táplálékforrásként volt fontos az emberek számára, hanem az igavonók az egyik legfontosabb erőforrásként szolgáltak a mezőgazdasági és részben a kezdetleges ipari termelésnek, a szállításnak és a helyváltoztatásnak.

Gazdaságilag kiemelt fontosságú árucsoportról volt tehát szó, amelynek forgalma ráadásul jórészt sajátos, mind időben, mind térben körülhatárolt körülmények között bonyolódott egészen a legújabb korig: a speciális vásári vagy általános piaci környezetben⁴ megkötött ügyletek be kellett ágyazódnak az adott vásárhely partikuláris normavilágába, valamint igazodniuk kellett a tágabb körben érvényesülő, sokszor „nemzetközinek” tekinthető, az adott termékcsoportra hosszú fejlődés során kialakult kereskedelmi szokásokhoz, elvárásokhoz is.

II. Az állatszavatossági rendszerek

Bizonyos értelemben megelőlegezendő és megalapozandó a későbbi elemzést, előre kell bocsátanunk, hogy a haszonállatok visszterhes átruházása kapcsán felmerülő kellékszavatossági kérdések történeti fejlődését a XIX. század óta három állatszavatossági szabályrendszer leírásával szokás összefoglalni. Ezen rendszerek a dolog természeténél fogva kialakulásuk vonatkozásában kötődnek bizonyos történeti korszakokhoz, azonban adott esetben jogtörténeti korszakokon átívelőn, akár a legmodernebb időkig érvényesülő elvrendszerként is értékelendők. Tanulmányom egyik célja éppen az, hogy a lovak adásvételével foglalkozó említett munkáskát ürügyül felhasználva kimutassam, hogy a kora újkor tekintetében miként viszonyulhatott egymáshoz ez a három rendszer időben, illetve a szabályozási megoldások bizonyos részletei tekintetében.⁵

Az esetek többségében az igás- és hátaslovak egyedi-ségükben vettek részt a forgalomban, s elsősorban rejtett hibáik, betegségeik okoztak olyan problémát, amelynél az eladó és a vevő érdekellentétét alkalmas szabályokkal fel kellett oldaniuk a jogalkalmazóknak és az őket háttérből támogató tudósoknak.

1. A római jogi rendszer

A középkori és kora újkori fejlődést szem előtt tartva a római „vásárbírák” által kialakított *aedilisi edictum* szabályain alapuló szavatossági rendszert az élőállatok, így lovak kereskedelmére vonatkoztatva az alábbi elvek jellemezték:

- az eladó egységes ideig szavatolt az állatnak az átadásakor is meglévő hibáit;
- a hibának rejtettnek kellett lennie;
- a hibának lényegesnek kellett lennie, vagyis a hiányosságnak az állat értékét vagy használhatóságát jelentős mértékben csökkentenie kellett, vagy a használhatóságát ki kellett zárnia;
- az eladónak helyt kellett állnia az állatnak a dolog természetére szerint elvárható, vagy a szerződésben kifejezetten kikötött tulajdonságai hiányáért – az eladónak nem kellett tudnia a dolog hibás voltáról;
- a hiba lényeges és rejtett voltát, valamint azt, hogy a hiba az átadásakor (a kárveszély átszállásakor) már megvolt az állatban, a vevőnek kellett bizonyítania;
- a vevőnek választólagosan mind a szerződés felbontására, mind árleszállításra igénye volt.

Ezek a szabályok a vevő fokozott védelmét helyezték előtérbe, de a bizonyítási teher őt terhelvén bizonyos egyensúly jött létre a két fél érdekei között. Ugyanakkor az eladó jobban tisztában lehetett az áru egészségi állapotával, vagy ha ebben a tekintetben gondatlan volt, akkor joggal terhelte őt a helytállási kötelezettség.

2. A germán jogi rendszer

A középkori német városi és területi szokásjogok, illetve statútumok és jogkönyvek talaján kifejlődött rendkívül szerteágazó germán állatszavatossági szabályok közös jellemzői a következőképpen foglalhatók össze:

- az eladó szavatossági felelőssége olyan hibákért állt fenn, melyeket a vevő (sokszor egyes) hibaként meghatározott határidőn (vélelmi időn) belül ismert fel, és azt az eladónak vagy a bíróságnak jelezte. Ekkor ugyanis vélelmezték, hogy a hiba már az átadásakor megvolt az állatban;
- a hibának a vevő előtt rejtettnek kellett lennie (a régi német jogokban azonban az eladónak ismernie kellett a hibát, s azt el kellett hallgatnia a helytállási kötelezettsége megalapozásához);
- a helytállási kötelezettség csak külön meghatározott hibákért (ún. szavatossági főhibák) állt fenn;
- olyan hiányosságok esetén, amelyek nem minősültek a jogszabályokban megjelölt főhibának, az eladó nem szavatolt, hacsak a szerződésben külön kikötés nem vállalta fel ezekért is a helytállást;
- a javára értékelt vélelem okán a vevőnek nem kellett bizonyítania, ugyanakkor az eladó megdönthette a vélelmet, hogy a hiba már az átadásakor megvolt az állatban;
- a vevő csak a szerződés felbontására perelhetett.

A germán rendszer a szavatossági kötelezettség erős korlátozásával egyértelműen az eladó számára volt kedvezőbb, mégis az eladói és a vevői oldal érdekei közötti egyensúlyt bizonyos értelemben biztosították. Az eladó szempontjából előnyt jelentett, hogy a szavatossági főhibák köre meglehetősen szűken volt meghatározva. (Azok bővítése, lehető legszélesebbé tétele a korlátlan szavatosság érvényre juttatása felé tett lépésként lett volna értékelhető.)

A vélelem ugyanakkor a vevő helyzetét is javította, mivel felmentette a körülményes bizonyítási kötelezettség alól, de ugyanakkor védtelenül hagyta a főhibák körén kívül álló hiányosságoknál.

3. A vegyes rendszer

A római jogból eredeztethető szabályok és a germán jogi elvek bizonyos kombinációja valósult meg a későbbi irodalomban vegyes állatszavatossági rendszernek nevezett normarendszerben. Ennek alapjellemzői a következők:

- az eladónak egységesen meghatározott ideig kellett szavatolnia az állat hibájáért;
- a szavatosság az állat olyan lényeges és rejtett hibájáért állt fenn, amelynek a kárveszély átszállása idején való jelenlétét a vevő bizonyítani tudta;
- ugyanakkor fennmaradt a taxative felsorolt ún. szavatossági főhibák megkülönböztetése is. Amennyiben e főhibák egyike az arra jogszabályban külön megállapított vélelmi időn belül jelentkezett, akkor az a vélelem érvényesült, amely szerint az állat már az átadáskor hibás volt;
- amennyiben a főhibák a vélelmi időn túl, de az általános szavatossági határidőn belül jelentkeztek, akkor a vevőt terhelte a bizonyítás ódiuma;
- ugyanígy a főhibának nem minősülő hibáknál a vevőnek kellett bizonyítania, hogy a hiba már a vételkor fennállt, lényeges és rejtett volt;
- az eladó mindegyik esetben élhetett az ellenbizonyítás lehetőségével;
- a vevő rendszerint a szerződés felbontását követelhetette (ugyanakkor a kora újkorban a főhibák körén kívül – kivételesen és tartózkodón – árleszállítási igényt is elismerhettek).

A vegyes állatszavatossági rendszerben a római jog vevővédelmi elvei nyertek hangsúlyt azzal, hogy a főhibák esetében a bizonyítás a germán jogi rendszer szerint egyszerűsítve volt. Az eladó csak ellenérveiben, illetve a vevői bizonyítás sikertelenségében bízhatott. (Megjegyzendő, hogy az állat-egészségügyi ismeretek fejlődésével a súlyosnak minősíthető betegségek száma nőtt, s a főhiba-katalógusok bővítése tovább erősítette a vevő helyzetét.)

III. A római jogi alapok

Mint közismert, arra a kérdésre, hogy a vevő egyáltalán elvárhatja-e, és ha igen, milyen mértékig várhatja el az adásvételi szerződés alapján azt, hogy egy meghatározott

minőségű árut kapjon, és milyen jogai vannak az eladóval szemben, ha az áru az elvárhatónál rosszabb minőségű, az ókori római magánjogban több szabályrezsím alakult ki.⁶

Mint valamennyi jogrendszer esetében, kezdetben a római adásvételt is a garanciaigény teljes hiánya jellemezte, majd csak akkor volt az eladón az áru minősége számon kérhető, ha az külön ígéretet (*stipulatio*) tett arra, hogy az áru nem szenved bizonyos hibákban, illetve rendelkezik bizonyos előnyös tulajdonságokkal. Ilyen esetben a felek tulajdonképpen egy külön szerződés tárgyává tették az áruval kapcsolatos minőségi elvárásokat.

Azonban a minőségi kérdés hamarosan az adásvételi szerződés keretein belül is felmerülhetett, hiszen viszonylag korán vitán felülivé vált, hogy az eladó, aki egy fennálló hiba tekintetében rosszhiszeműen megtévesztette a vevőt, felelősséggel tartozott (*dolus*-felelősség). Utóbb lehetővé vált, hogy a vevő az általános, kártérítésre menő adásvételi keresetet (*actio empti*) is igénybe vegye az áru minőségi hibája miatt. Ennek nem volt már előfeltétele a stipulációs formában tett garanciaigéret léte, vagy az eladó *dolosus* magatartása sem.⁷

Az áru minősége garantálásának külön rezsímjét jelentették, és különös jelentőséggel bírtak a római fejlődésben azok a vásárbírói előírások, melyek az *aedilisek edictum*jaiban kerültek kialakításra. Ezek a szabályok a rab-szolgák és az igásállatok (élőáru) adásvételével kapcsolatos problémák megoldására alakultak ki, s lényegüket tekintve bizonyos információs elvárásokat testesítettek meg az eladóval szemben egyes, az *edictum*ban felsorolt hiányosságok (*morbus* – betegség, *vitium* – testi hiba) vonatkozásában.

Ha az áru olyan hibában szenvedett, ami szerepelt az ediktális hibakatalógusban, és a vevő által nem volt azonnal felismerhető, a vevő visszaléphetett a vételtől az *actio redhibitoria* révén, vagy választhatta az *actio quanti minoris*-t, ami a vételár leszállítására irányult. A szerződés felmondására hat hónap, az árleszállítás érvényesítésre egy év állt a vevő rendelkezésére. Az eladó nem védekezhetett azzal, hogy maga nem tudott a hiányosságról, felelőssége az *edictum* alapján „objektív” volt.

Fontos, hogy a rómaiak nem engedték meg az említett keresetek érvényesítését, ha a hiba nyilvánvaló volt, vagyis csak rejtett hibák esetén érvényesültek az *aedilisek* szabályok: a nyilvánvaló hibákról az eladónak nem kellett informálnia a vevőt. A visszalépési és az árleszállítási igényen túlmenő követeléssel a vevő az *aedilisek edictum* alapján nem léphetett fel, ugyanakkor az adott ediktális hiba jelentkezése esetén a vevő szabadon dönthette el, hogy hat hónapon belül elállási jogával vagy árleszállítási igényével él-e.

Az *actio emptiva* biztosított korlátozott lehetőségek és az *aedilisek edictum* által felkínált jogkövetkezmények rezsímjei – az irodalomban máig sem teljes mértékig tisztázott folyamat eredményeként – talán már a klasszikus korban átfedésbe léptek egymással, mely folyamatot általában az *aedilisek* keresetek *actio emptiva*-ba befogadásának formulájával írják körül.⁸ Ez azt jelentette, hogy az *aedilisek edictum*-ból fakadó eladói kötelezettségeket analógiával olyan „hibás” (*vittiosus*) áruk minőségi hibájára is

kiterjesztették, melyekre azok eredetileg nem vonatkoztak, illetve hogy az eredeti kártérítési következmény mellett az árleszállítás (és később talán a visszalépés is) szóba jöhettek az általános, *actio empti*vel érvényesített eladói felelősség érvényesítésénél. Ugyanakkor a kártérítés új lehetőségként való megjelenése mellett egy új szubjektív tényállás is elfogadottá vált, mivel az *actio empti* indításának előfeltétele az eladó *bona fides*-ellenes magartása volt.

A két rezsím „összegabalyodását” a jusztinánuszi kodifikáció csak tovább fokozta annak ellenére, hogy a *Digesta* és a *Codex* is külön fejezetekbe gyűjtötte össze a vonatkozó forráshelyeket. A két szabálykomplexum (az általános vevői kereset és az *aedilisi edictum* speciális keresetei és szabályai) egymásmellettsége és nem teljesen tisztázható kapcsolata további másfél évezredre megnehezítette a kérdéssel foglalkozó jogtudósok és az azokat figyelembe venni akaró jogalkotók dolgát.

Összefoglalóan és az *aedilisek* vásári *iurisdictio*jával kapcsolatban kialakult elveknek az állatszavatossági normák alakulására kifejtett hatása kapcsán kiemelhetjük, hogy a római jog tulajdonképpen élő árukon tesztelte azokat a kellékszavatossági szabályokat, melyeket aztán az életlen árukra is alkalmazott. Az *actio redhibitoria* és *quanti minoris* elvei eredeti alkalmazásukban a „*res se moventes*” jellegű áruk adásvételével kapcsolatban alakultak ki.⁹

Az *aedilisi* szabályok máig érvényes rációját abban kell látnunk, hogy a vevőt, aki hibátlan áruért fizette ki a vételárat, védeni kell az áru hibátlanságába vetett bizalma tekintetében. Méltányosabbnak tűnik, hogy az eladó, akinek hatókörében általában az áru megtalálható, és az áru minőségét, tulajdonságait általában – bár nem szükségszerűen – ismeri, viselje a kockázatot az áru hibáiért. Ez indokolja az eladó helytállási kötelezettségének elfogadását vétkességétől függetlenül: az eladó akkor is felelt, ha nem vétkesen okozta a hibát, és akkor is, ha a hibát nem ismerte fel, vagyis széles körben kénytelen volt viselni az áru betegségeinek (*morbis*) és hiányosságainak (*vitium*) kockázatát. Ezen szigorú felelősséget ellensúlyozta a tény, hogy az eladóval szemben csak visszalépési és árleszállítási igénnyel léphetett fel a vevő, a kártérítés lehetséges csupán a megígért tulajdonságok nem teljesülése és a szándékos megtevésztés eseteire korlátozódott.¹⁰

IV. A középkori germán jogokban kialakult általános elvek

A római jogi megoldással szemben a régi német jogban az eladó kellékszavatossági kötelezettsége erősen korlátozott volt, s adásvétel esetén a vevőnek magának kellett gondoskodnia arról, hogy a megvásárolt áru hibája miatt ne szenvedjen hátrányt. Alapesetben az áru persze nem szenvedhetett jelentős hibában, és természetesen rendelkeznie kellett a megállapodás szerinti tulajdonságokkal. Amennyiben azonban a vevő az árut megtekintette („*besehen*”), akkor az utólag fellépő esetleges hibák, illetve

nem teljesülő elvárásai miatt nem léphetett fel az eladóval szemben.¹¹ Így a vevőnek érdekében állt az, hogy minél elővigyázatosabb legyen, és a lehető legalaposabban megvizsgálja az árut.¹² Ez alapján dönthetett arról, hogy lemond-e a vételről, vagy esetleg külön jogokat köt ki magának a szerződésben.¹³

Ezen elvek léte alapján az irodalomban sokan abból indulnak ki, hogy a régi német jog alapelszerűen nem ismerte a kellékszavatossági igényt, magánjogi védelme alig volt a hibás árut megvásárló vevőnek. Ez a helyzet több okra is visszavezethető.

A vétel készvétel jellege és a fent említett elvárások a vevő odafigyelésével kapcsolatban szinte kizárták az eladóval szembeni fellépés lehetőségét. Esetleg az eladó külön garanciavállalása alapozhatott meg bizonyos vevői igényt áruhibák esetén.

A modern felfogás szerint is értékelhető kellékszavatossági szabályok hiányának egyik legnyomósabb indokként azt hozhatjuk fel, hogy a városokban és vásárhelyeken, ahol az áruforgalom jelentős része lezajlott, igen korán megjelent a kereskedelem erős hatósági ellenőrzése: a vásári és városi rendtartások (vagyis a mai értelemben véve a közjog területére tartozó szabályok) jelentős része az áruk hatósági megvizsgálásának kötelezettségét írta elő.¹⁴ Ezek a forgalom-ellenőrző rendelkezések nem tartalmaztak semmiféle szavatossági szabályt, vagyis az esetlegesen károsult vevő magánjogi igényeinek nem szenteltek figyelmet.

Azonban – az egészen korai germán szokásjogi hagyományokra támaszkodva – a korabeli jogforrásokban mégis fellelhetők voltak előírások, amelyekben kivételesen megjelent az eladó áruhibáért fennálló felelőssége, igaz, általában csak meghatározott áruk vonatkozásában, és csak egyes jellemző hibákra tekintettel.¹⁵ Ezek a sporadikus rendelkezések mind egy irányba mutattak: amennyiben az áru egy alapos vizsgálat ellenére sem felismerhető, olyan súlyos hiányosságban (*Hauptmangel*) szenvedett, amit az eladó elhallgatott, a vevő visszaléphetett a vételtől.¹⁶ A vevő ilyen jellegű védelmét azonban nem tekintjük a középkorban általánosnak, s amennyiben a vevőnek nem álltak rendelkezésére a helyi jogszabályokban lefektetett eszközök, akkor nem is létezett semmilyen védelem az áruhibákkal szemben.¹⁷

Ezek a szabályok kezdetben egységesen érvényesülni látszottak valamennyi árutípusra, így a haszonállatok adásvételére is. A kereskedelmi forgalom mind élenkebbé válásával a német városi és területi jogok forrásaiban (tulajdonképpen visszatérve a kezdetekhez) egyre inkább különbséget kezdtek tenni az élőállatok és más dolgok vételi szabályai között. Mint Rómában is, egy külön szabályrend alakult ki ebben a tekintetben.¹⁸ A kétféle áruajtára vonatkozó szabályok eltérése leginkább annak a határidőnek (*Gewährfrist*) a számításában jelentkezett, mely határidőn belül jelentkező hiba, a vevő az áru hiányossága miatt helytállás várhatott el az eladóval szemben. Ez az időintervallum az élőállatoknál jellemzően rövidebb volt, mint más áruk tekintetében.

A kezdetekhez való – bizonyos értelemben vehető – visszatérésre vonatkozó megjegyzést igazolja, hogy már

a *Lex Baiuvarorum*ban megtalálható volt a későbbi német fejlődésre oly jellemző megoldás, amely az állatbetegségek és hiányosságok enumeratív felsorolását alkalmazta.¹⁹ A korai népjogok megoldásaihoz²⁰ hasonlóan a középkorban írásba foglalt német területi és városi jogkönyvekben a két-három felsorolt betegségre a vevő igen rövid határidőn (általában három napon) belül hivatkozhatott, és így érvényesíthette szavatossági igényeit, aminek egyedüli módja a szerződéstől való visszalépés volt.²¹

V. Az állathibákra vonatkozó középkori elvek

A középkori (és későbbi) német jogfelfogás szerint a haszonállatok forgalmazásával („marhakereskedelemmel”) kapcsolatos jog- és kellékszavatossági kérdések szabályozása elsősorban a felek megállapodására volt bízva, vitás esetekben a szerződés rendelkezéseit kellett figyelembe venni. Ilyen rendelkezések hiányában azonban az esetleges helyileg lefektetett, általában hatósági szabályrendeletekben megjelenő elveket, rendészeti előírásokat lehetett követni. Ugyanis míg más áruk tekintetében csak kivételesen mondták meg ezek a normák, hogy minek kell történnie akkor, ha a vevő az áru hatósági átvizsgálása ellenére hibás terméket kap, az állathibák területén ritkább volt az ilyen jogszabályi hallgatás.²²

A fejlett középkorban – korábbi hagyományokra építve – a német jogfejlődés sajátos jelenségeként elég gyakran születtek ugyanis külön rendelkezések az állatkereskedelemmel összefüggő szavatossági kérdések tisztázására. (A szász területeken például a szász Weichbild rendelkezései érvényesültek.²³) Ennek tudatában abból indulhatunk ki tehát, hogy bár a német területi jogok elhanyagolták a kellékszavatosság általános elveinek lefektetését, ugyanakkor azonban külön figyelmet voltak kénytelenek szentelni a haszonállat-kereskedelem vonatkozásában a kérdéskörnek. A középkori német városi és területi jogok egyik fontos sajátossága volt ugyanis, hogy az egyes közösségek, hatóságok és jogalkotók különleges állathiba-katalógusokat állítottak össze, melyekben felsorolták mindazokat a betegségeket, melyek megalapozták az eladó helytállási kötelezettségét.²⁴

Általánosan kitűnik a vonatkozó jogforrások vizsgálatából, hogy a lovak kiemelt figyelmet kaptak e statútumokban, de a lovakra vonatkozó elvek – *mutatis mutandis* – más haszonállatoknál is többé-kevésbé tetten érhetők voltak.²⁵

Az említett állathiba-statútumok szerint az eladó a legfontosabb és kifejezetten nevesített főhibák jelentkezése esetén akkor is felelősséggel tartozott, ha az állat átesett a szokásosan előírt hatósági vizsgálaton, melyet több jogkönyv is kötelezően előírt, illetve a vonatkozó szabályok akkor is felelőssé tették az eladót, ha az nem tudott a betegségről. Egyéb hibák esetén csak akkor volt felelősségre vonható az eladó, ha ismerte és rosszhiszeműen elhallgatta az adott hiányosságot.²⁶ A vevő – mint azt az általános szabályoknál említettük – állathibák esetén is csak visszalépési jogával élhetett.

A főhibáknak a szerződés megkötésétől számított bizonyos határidőn belül kellett jelentkezniük, de ez az idő a szerződésben lerövidíthető, illetve meghosszabbítható volt.²⁷ A vevő a határidőn belül köteles volt értesíteni az eladót a szakértők által tanúsított főhibákról, de az is elegendő lehetett, ha a határidőn belül a bíróságot értesítette a hibáról.

A vonatkozó jogkönyvek a ló- és haszonállat-kereskedelem kapcsán igen változatos helytállási határidőket határoztak meg, három naptól egészen egy év egy napig.²⁸ A lovak vásárlásánál (egy majnafrankfurti statútum szerint) négy hét,²⁹ máshol 14 nap állt a vevő rendelkezésére, hogy a hibát észlelje, és jelezze, de volt egy hónapos határidő is.³⁰ Vágóállat esetén általános volt a háromnapos határidő.³¹

Amennyiben a hiba a meghatározott határidőn belül jelentkezett, akkor abból indultak ki, hogy az állat az átadás idején már beteg volt. Lóvétél esetén, amennyiben az eladó vitatta a ló hibáját, akkor a kirendelt patkolókovácsoknak kellett megvizsgálniuk az állatot, s ha a betegség beigazolódott, a vizsgálat költségeit az eladó viselte, míg ellenkező esetben a vevő állta a költségeket.³²

Az eddigiekből is kitűnik, hogy a középkorban kialakult, elsősorban a német városi és területi jogforrásokban lefektetett jogi megoldások több tekintetben más alapon álltak, mint a római jogban kialakult szabályok. A germán jogi megközelítés egyértelműen az eladó védelmét és (a rendészeti jellegű megközelítés révén) a forgalom nyugalomát helyezte előtérbe. A római jogi eredetű kellékszavatossági szabályok ezzel szemben igényérvényesítési lehetőséget biztosítottak a vevőnek attól függetlenül, hogy a hatósági vizsgálat és árüellenőrzés megtörtént-e. A római szavatossági jog valamennyi árutípusra vonatkozott, s ismerte az *actio redhibitoria* lehetőségét, az adásvételi ügylet visszavonására, illetve az *actio quanti minoris* az árleszállítási igény érvényesítésére, mely utóbbit a német jogkönyvek teljes mértékben ignoráltak. A nyilvánvaló, mindenki számára felismerhető hibákért a római jog szerint sem kellett szavatolnia az eladónak, a rejtett hibák esetében azonban minden esetben helytállással tartozott.³³ Mivel a nyílt és rejtett hibák közötti különbségtételnek az állathibák esetében igencsak nagy jelentősége volt, s az állathiba-statútumokban megjelölt betegségek esetében is általában rejtett hibákról volt szó, ezért a római jog ezen megkülönböztetését a német helyi jogok hamar magukévá tették (előbb-utóbb nem csak az állatok vonatkozásában). Talán ez volt az az első gondolat, ahol a tovább élő római, tudós jogi elvek először találkoztak a német piacokon érvényesülő szabályokkal.

VI. A recepció hatása a német jogforrások kellékszavatossági megoldásaira

A római jog formális recepcióját a Német Nemzet Szent Római Birodalmában mintegy előkészítő középkori jogtudomány a kellékszavatossági szabályok vonatkozásá-

ban egyrészt a *Corpus Juris Civilis* által áthagyományozott kettős rendszer egyszerűsítését, másrészt az *aedilisi* és civiljogi megoldások bizonyos összeolvadását hozta magával. Az *aedilisi* keresetek már a glosszátorok alatt betagolásra kerültek az *actio empti*-be, a kommentátorok pedig a kétféle helytállási kötelezettséget egy egységes kellékszavatossági szabályrendszerbe foglalták, a hangsúlyt a civiljogban kialakult megoldás felé tolva el.³⁴ A vevő igényérvényesítésének egyedüli eszköze az *actio empti* lett, s ennek megfelelően sem a tényállási elemekben, sem a jogkövetkezményekben nem fogalmazódtak meg különbségek: az *aedilisi* kereseteket magába olvasztó *actio empti* keretében felelősségre vonható lett a hibát ismerő eladó a teljes kárra (*interesse extra rem*), és emellett elméletileg lehetséges volt a perlés visszalépésre és árleszállításra is, de ennek a megkülönböztetésnek a dogmatikai egységesítés okán nem volt különösebben nagy jelentősége.³⁵ Ez lett tehát a recepció elméleti alapja, azonban a középkori *jus commune* vonatkozó szabályai jelentős módosulásokat szenvedtek a német városi és területi jogalkotásban és joggyakorlatban.

A XV–XVI. században az ún. formális recepció (a tudós jogok szubszidiárius jogforrásként való elfogadása a Reichskammergerichtsordnung előírásai szerint) folyamatában a Birodalom nagyvárosaiban és egyes fejedelemségeiben is megfigyelhető volt a helyi (tartományi és városi) szokásjogok írásba foglalása, illetve felülvizsgálata (reformációja) iránti igény. Ezen törekvések célja a jogegységesítés, a városjogok korszerűsítése, valamint a *jus commune*-val való összhangba hozatala volt. A folya-

mat eredményként – a kor jellegzetes jogforrásaként – egy sor átfogó jogkönyv („*reformatio*”) és egyedi statútum született birodalomszerte. Mivel e reformációk megszervezői között jórészt tudós jogokban jártas személyek vitték a prímet, a római és kánonjogi szabályok jelentős szerepet kaphattak „szokásjogként” az új jogforrásokkal élő tartományok és városok jogéletében. Ezt sokszor nem befolyásolták a teljesen más gazdasági és társadalmi körülmények sem.

A kellékszavatossági problémák területén az említett folyamatok bizonyos közeledést eredményeztek a római jog elvei és a német hagyományos megoldások között, s – mint majd látjuk – adott esetben bizonyos kevert szabályrendszerek kidolgozását eredményezték. Mivel az *aedilisi edictum* elvei eredetileg csak egészen körülhatárolt vételtárgyakra (rabszolga, élő állat) lettek kidolgozva, az lett volna a természetes, ha ezek a szabályok (mivel rabszolgaság nem létezett) elsősorban az állatszavatossági felelősség körében érvényesültek volna.³⁷ De egészen máshogy történt: a jusz-tiniánuszi kor tendenciáit követve a római jogi elvek már valamennyi árutípus hiányosságai esetén figyelembevételre kerülhettek. Ugyanakkor paradox és ironikus módon az *aedilisi* szavatossági elvek éppen az állatszavatosság problémakörében nem voltak képesek kiszorítani a német jogi elveket.³⁸ Továbbá a többi árutípusra vonatkozó szavatossági elvek beépítése sem vezetett olyan harmonikus végeredményre, mint az a sajátos német-római magánjog más részterületein jelentkez(het)ett.

A korban született jogkönyvek anyagát áttekintve az állapítható meg, hogy a XV–XVI. századi német városi és

Lóvásártér a németországi Stettinben³⁶

területi jogok csekély kivételtől eltekintve megmaradtak a német jogi hagyományoknál. Ez abban is megmutatkozott, hogy a legtöbb jogforrásból hiányoztak a szavatossági szabályok.³⁹ Amennyiben az adott jogkönyvben kevesebb tudósügyi hatás mutatkozott, az egyszerű készvételi ügyletekből kiindulva, továbbra is az áruk hatósági ellenőrzésére helyezve a hangsúlyt, a vevő odafigyelésének elvárását preferálták a szabályok, vagyis hogy egy hivatalos vizsgáló vagy a vevő maga vizsgálja meg a kellő alapos-sággal a megveendő árut. A bonyolultabb adásvételi ügyletek, a nehezebben felfedhető hibák problémájával általában nem foglalkoztak ezek a jogforrások, szabályozásuk e tekintetben elégtelennek minősíthető. Ha el is ismerték egyes jogkönyvek az eladó helytállási kötelezettségét, továbbra is mereven elutasították az árleszállítási igény érvényesítésének lehetőségét.⁴⁰

A német jogból eredő ezen alapelvek helyességét illetően idővel több oldalról is kétség merült fel. A hatósági áruellenőrzésen átszűzhetők hibás termékek és állatok is, és az elv, hogy a megtekintés kizárja a szavatossági igényt, csak nyílt hibák esetében volt észszerű.⁴¹ Ilyen vonatkozásban mindenképpen szükség mutatkozott a tudós jogok által kidolgozott elvekre. Azonban mindezen esetleges igények ellenére a XVI. században a szavatossági joganyag jelentősen nem változott, s egyértelműen kimutatható, hogy ezen a területen a német jogi alapelvek nem hajoltak meg minden további nélkül a római jog megoldásai előtt.

Jól demonstrálja a változások szószólói előtt tornyosuló elméleti és gyakorlati nehézségeket a kellékszavatossági szabályok tekintetében leginkább római jogi hatásokat felmutató worms-i városi jogkönyv példája is.⁴² Megvizsgálva a jogkönyv vonatkozó szabályait, látszik, hogy különösen a lókereskedelem vonatkozásában milyen nehézségeket jelentett az absztrakció magas szintjén álló római kellékszavatossági szabályok átültetése a korabeli viszonyokra. A jogkönyv megszővegezői – az általános középkori és korabeli hagyományoktól eltérően – láthatólag nem akartak külön szabályokat az állatkereskedelemmel kapcsolatban megfogalmazni, ám ezáltal jelentős nehézségekbe ütköztek a szabályok megalkotása során. Az egyszerűbb út itt is az lett volna, ha felsorolják az egyes lóbetegségeket, de mivel ettől el akartak tekinteni, a kellékhiba fogalma absztrakt meghatározásának problémájával találták szembe magukat. Bár a jogkönyvben lefektették, hogy ilyen hibának kell tekinteni azt a hiányosságot, ami az áru értékét csökkenti, vagy amelynek ismeretében a vevő nem kötötte volna meg az ügyletet, illetve azt is, midőn egy tulajdonság nem felelt meg az eladó által ígérteknek, de a jogkönyv megalkotói nem tekinthettek el egyes konkrét példák felsorolásától, vagyis ezen a téren nem tudtak kitörni a szokásos keretek közül.⁴³

A haszonállatok forgalma tekintetében tehát egyelőre megmaradtak a középkorias keretek: az állatbetegség-státutumok ugyan nem zárták ki kifejezetten a római jogból eredeztethető közösügyi megoldások érvényesülését, de nem is ismerték azokat el, és ezzel a hagyományos német jogi elvek fennmaradását szolgálták.

De a változtatás igénye a gyakorlat oldaláról egyre inkább nyomoztatóvá vált. Az állatstátutumok csak nagyon

korlátozott számú betegséget soroltak fel, s a lassan specializálódó állatorvosok időközben több olyan súlyos betegséget is azonosítottak, amelyek jelentős hátrányt okozhattak a hiányosságról mit sem sejtő vevőnek, s emiatt az addigi szabályozás túlságosan szűk körűnek bizonyulhatott.⁴⁴ A felmerülő szabályozási nehézségekre az *usus modernus* kora német jogászaiknak kellett megtalálniuk a választ.

VII. Az *usus modernus* törekvései a kellékszavatosság terén. Általános adásvételi szabályok

A XVI. század végére a szubszidiárius római jog szabályai egyre mélyebben hatoltak be a német bíróságok gyakorlataiba. Az *usus modernus* kora német jogéletének legfontosabb törekvése – köztudottan – az volt, hogy a *Corpus Juris* recipiált szabályait a mindennapi gyakorlati élet számára minél használhatóbbá tegyék. A korszak német jogászaik a jelentkező gyakorlati feladatok megoldásához általában segítségül hívták a jogtudományban kidolgozott elméleti megoldásokat.

Mindenképpen aláhúzendő, hogy a római jogi forrásokra kényszerűen visszavezetett megoldások és a német területeken kialakult vagy kialakítandó szabályok összetalálkozása a kellékszavatosság, s ezen belül is különösen az állatszavatosság területén különösen érdekesen alakult.⁴⁵ A két szabályrendszer – fennebb vázolt – eltérő céljaiból eredő összeegyeztethetlenség ugyanis a XVII. század elejére már a jogbiztonságot látszott fenyegetni sok részletkérdés tekintetében. A korszak szavatossági jogi szabályozása tökéletlennek és töredékesnek tekintendő, mivel a korabeli jogalkotók többsége nem tudta elhatározni magát egy egységes szavatossági szabályozás megalkotására, s azt – a középkori *jus commune* dogmatikai eredményeit végeredményben megkérdőjelező – tudomány sem készítette elő megfelelően. A jogalkotók kivárára játszottak, és elsősorban a szerződő felekre és a bírósági gyakorlatra bízták, hogy azok egyáltalán foglalkoznak-e és hogyan a szavatossági kérdésekkel, és található-e egy olyan út, amelyen haladva egyeztetni lehet a római szavatossági rendszert a régi német felelősségi szabályokkal.

Mivel a német bíróságokon elsősorban tanult bírák tevékenykedtek, vélhetőleg ennek oda kellett volna vezetnie, hogy az ítélkezési gyakorlatban kizárólag a római jogi megoldások kerüljenek alkalmazásra.⁴⁶ De ez nem alakult egyértelműen így, mivel a szavatossági jog terén a „modern” (a római jogi elveket talán háttérbe szorító) és áttekinthető szabályozás iránti igény kielégítéséhez a jogi széttagoltság korában a szavatossági szabályokat helyi szinten hozták meg, s így e szabályok megalkotása során a német jogi alapelveknek is mindenképpen szerepet kellett kapniuk.⁴⁷

Mindenesetre az *usus modernus* jogászaik számára alapvető kérdésként jelentkezett a szavatossági jog területén a két joganyag egymáshoz való viszonya. Mivel a német helyi szabályokhoz képest az *aedilisi* keresetek-

hez köthető szabályok jelentősen szigorúbbak voltak az eladó számára, érthető, hogy az *usus modernus* egyes szerzői az *edictum* szigoráról „*rigor edicti*” írtak. Többen [mindenekelőtt Johann Schilter (1632–1705)] erre vezették vissza, hogy a német fórumok előtt az *aedilisi* keresetek csak alig nyerhettek alkalmazást.⁴⁸ Voltak azonban jogtudósok, így Samuel Stryk (1640–1710), akik éppen ellenkezőleg, az *aedilisi* keresetek jelentőségéről beszéltek. Ő kiemelte, hogy olyan területeken, ahol nincsenek különleges helyi szabályok hatályban, ott a *jus commune* és azzal együtt az *edictum* elvei szerint kell ítélni, ami szerinte – éppen a szavatossági kérdések területén – igencsak megfelel az *aequitas* és az igazságosság elvárásainak.⁴⁹

A gyakorlat kiszolgáltatásának igénye bizonyos mértékig egyébként azzal járt, hogy a kellékszavatosság – kommentátorok munkásságára épülő – elméleti/tudományos megalapozottsága bizonyos mértékig veszített jelentőségéből,⁵⁰ de a korabeli jogászok „tudományos” törekvései az általános adásvételi szabályok terén egyes vonatkozásokban mégis az addigiaknál – az eladó számára – szigorúbb, vagyis a római jog elveinek megfelelő szabályok meggyökeresedéséhez vezettek. Sőt a korabeli jogászok többsége még az állatszavatosság kérdéseiben is ragaszkodni próbált a római jogban kidolgozott keresetekhez, annak ellenére, hogy – mint láttuk – itt a német jogi szokások nagyon szilárd talajon álltak, s a kísérlet sokszor kétes, inkább a jogbizonytalanságot növelő eredményekre vezetett.

Ha a korabeli *jus commune* tudományának állásfoglalásai felől közelítjük meg a kérdést, megállapíthatjuk, hogy a kellékhibákért való helytállási jog kommentátorok által kidolgozott egysége az *usus modernus* szerzőinek munkássága révén elveszett. Az *actio empti* nem képezte már azt az átfogó perlési lehetőséget, amelybe az *actio redhibitoria* és az *actio quanti minoris* mintegy betagozódtak. A szavatossági jog súlypontja az *aedilisi* keresetekre tevődött át, és az *actio empti* már csak jelentéktelen mellékszerepet kapott.⁵¹

A felfogás, hogy a szerződéstől való visszalépésre csak egy főhiba jelentkezése esetén nyílt lehetősége a vevőnek, az *usus modernus* íróinak műveiben ugyanakkor uralkodó tannak tekintették, s ez akkor is igaz volt, ha az eladó nem ismerte a hiányosságot.⁵²

Az, hogy a főhibára hivatkozni lehessen, nemcsak attól a szubjektív tényezőtől függött, hogy a vevő a hiba ismeretében is megvásárolta volna-e az állatot, hanem elsősorban attól az objektív körülménytől, hogy a hiányosság mennyire befolyásolta hátrányosan a használatot.⁵³

A főhibaelmélet elfogadásának a legfontosabb célja a tudomány által a gyakorlatra „kényszerített” *aedilisi* kereset, a visszalépési igényt megjelenítő *actio redhibitoria* hatókörének szűkítése volt. Ennek ellentételezéseként azonban megjelent és lassú elfogadást nyert annak lehetősége, hogy a főhibának nem minősülő hiányosságok esetén a vevő árleszállításra perelhesse, vagyis a német helyi jogokban korábban ismeretlen árleszállítási igény is felmerült az áru rejtett hibájából eredő vevői hátrányok kiegyenlítésének eszközeként.

A két *aedilisi edictumra* visszavezethető kereset közötti választás lehetőségének felkínálását a vevő számára a korabeli szerzők túlnyomó többsége (szemben a római jog elveivel) azonban nem tartotta szakmailag indokoltnak, és éppen ezért a két kereset hatókörét meghatározott területre igyekeztek korlátozni. A hiba jellegétől tették függővé ugyanis, hogy melyik igénnyel léphetett fel a vevő. A német jogi elvekhez kapcsolódva az *actio redhibitoria* akkor volt igényelhető, ha a főhiba miatt az adásvétel tárgya egyszerűen használhatatlannak minősült.⁵⁴ Az árleszállítást pedig olyan hiba indokolhatta, amely csupán a dolog használhatóságát befolyásolta hátrányosan, és ezáltal az áru értékét csökkentette.⁵⁵ A választás lehetősége a két kereset között tehát nem volt elfogadott.

A német irodalomba a gondolatot Stryk vezette be, de már egyes németalföldi tudósok, így Ulrich Huber (1636–1694) és Johannes Voet (1647–1714) is hasonló elveket vallottak. De már korábban is voltak olyan megnyilatkozások, amelyek a visszalépést csak a használatot jelentősen megnehezítő súlyos hibák esetén tartották elképzelhetőnek. A XVII. század második felétől a tan mind a Birodalomban, mind Németalföldön uralkodóvá vált.⁵⁶

Ami a vevő fellépésére nyitva álló időt illeti, ennek vonatkozásában – amennyiben a *jus commune* keresetei az adott jogforrásban elfogadást vagy a gyakorlatban szubszidiárius jogként alkalmazást nyertek – a római jogban is előírt hat, illetve 12 hónapos határidőt alkalmazták, ami valóban jelentősen szigorúbbá tette az eladó helytállási kötelezettségét.⁵⁷

VIII. Az *usus modernus* korának állatszavatossági elvei

Ami az állatszavatosság kérdését illeti, az *usus modernus* írói valamennyien megemlékeznek hosszabb-rövidebb formában az ezzel kapcsolatos szabályok különállásáról és kivételességéről, utalva a helyi rendelkezésekre a főhibákkal és az igényérvényesítési határidőkkel kapcsolatban. A korszak jogi kézikönyvei hangsúlyozták tehát, hogy az állatkereskedelem bizonyos területein a speciális szabályok előzték a kellékszavatossággal kapcsolatos általános elveket.⁵⁸

A középkorból eredő és meglehetősen szűk főhiba-katalógusok továbbra is hatályban maradtak, de több állat-hiba-státútumot vizsgálva a statikusságot idővel oldódni láthatjuk: a kereskedelem, különösen a vásári- és haszonállat-kereskedelem ebben a korban is gyakran vetett fel olyan kérdéseket, melyekre a mindenkori jogalkotóknak reagálniuk kellett.⁵⁹

Az állathibákra vonatkozó jogszabályok fejlődésével kapcsolatban az egyik legfontosabb tanulság, hogy az idő múlásával az egyes partikuláris szabályok egyre nagyobb változatossággal nyúltak a kérdéshez, és az egyes állatfajták és azok súlyosnak tekinthető betegségei vonatkozásában egyre specializáltabb szabályok jelentek meg.⁶⁰ Ezek a változások három kérdéskör kapcsán voltak a legmarkánsabbak:

a. Mivel a vonatkozó statútumok általában csak három-négy főhibát soroltak fel tételesen,⁶¹ ugyanakkor az állatorvoslás tudománya fejlődésével egyre több súlyos betegség vált kimutathatóvá, idővel felmerült a kérdés, hogy az eddigi enumeratív listák elégségesnek tekinthetők-e? A konzervatív helyi jogok ugyan ellenálltak, de a figyelembe veendő betegségek köre a forgalmi élet követelményeinek megfelelően kényszerűen bővült előbb az irodalomban, majd a gyakorlatban s végül – nagyon lassan – a normatív előírásokban is. Mindenesetre hosszabb ideig ellentmondás feszült a „rég” korlátozott számú *Hauptmängel* és a bővülő állat-egészségügyi ismeretek révén szintén főhibának tekintett betegségek listája között. A két halmaz különbségét alkotó hiányosságok tekintetében két megoldás közül választhattak a jogalkalmazók: vagy légüres, szabályozatlan térben „lebegtek”, és ezzel a jogbizonytalanságot fokozhatták, vagy a *jus commune* szabályainak érvényesülését fogadhatták el ebben a körben, vagyis az eladó számára szigorúbb szabályok kiindulópontjának tekinthették ezen, „nem listás” főhibákat.⁶²

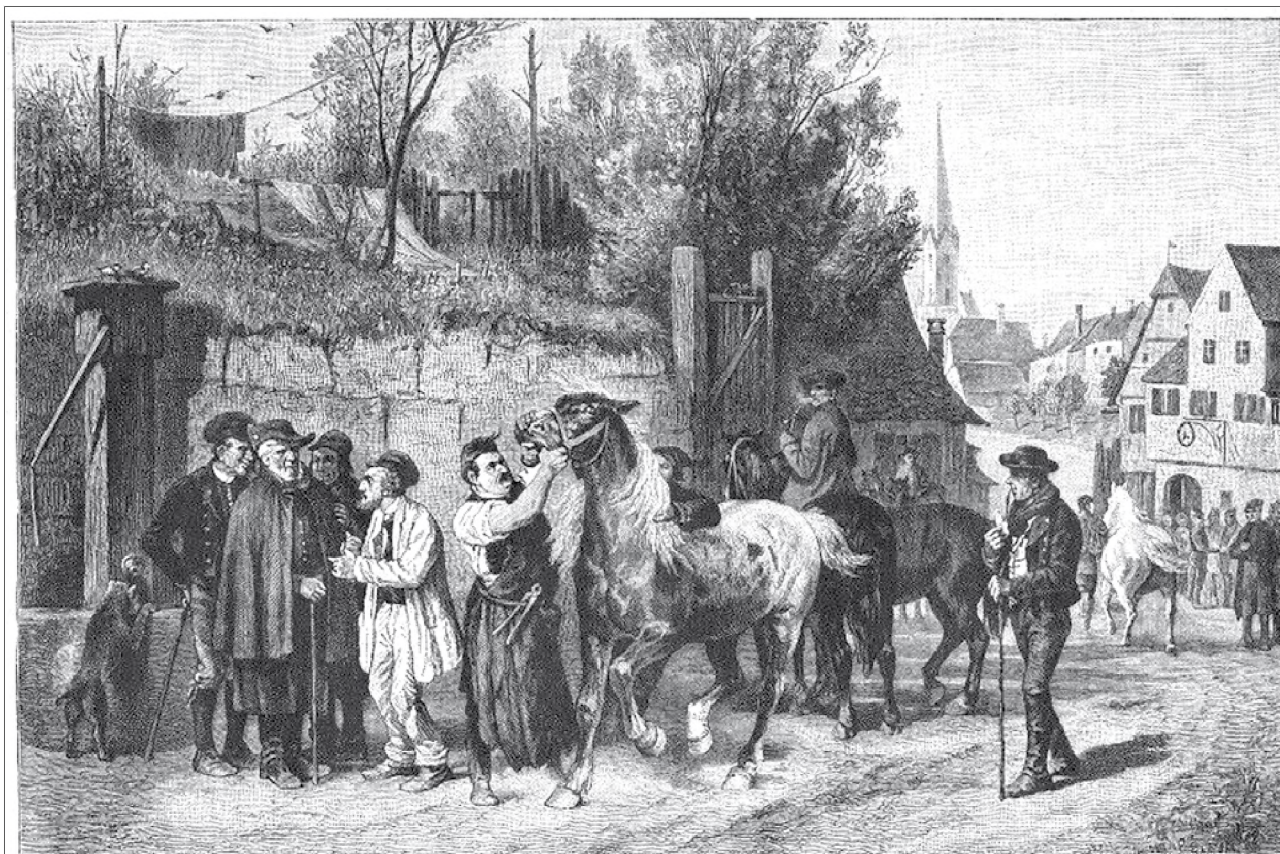
b. A korszak jogászaiknak, jogalkalmazóinak és jogalkotóinak abba is bele kellett gondolniuk, hogy az addig szabályozott betegségek („listás főhibák”) körén kívül eső egészségi problémák és hiányosságok jelentkezése esetén továbbra is el legyen-e zárva a vevő az igényérvényesítéstől? Egyre gyakrabban felvetődött annak lehetősége, hogy ilyen hibák esetén a vevő mégiscsak felléphessen saját érdekei érvényesítésére a római jogi forrásokból ismert,

de a német helyi jogok által jórészt elutasított (bár a recepció korában néhány reformkísérletben már megjelenő) árleszállítási igény formájában. Itt tehát ismét a két jogi felfogás összeütközéséről volt szó, és a jogbizonytalanság érzése, amely ebben a vonatkozásban is jelentkezett, visszatükröződött azokban a vitákban és szabálykiegészítő törekvésekben, melyek a XVII. század folyamán előtérbe kerültek.

A vélemények megoszlottak abban a tekintetben, hogy – a visszalépés általánosan elfogadott szankciója mellett – azon „új” súlyos betegségek esetén, melyek a statútumokban nincsenek megnevezve, lehetőséget adjanak-e esetleg az árleszállítási igény érvényesítésére.⁶⁴ Egyesek azon a véleményen voltak, hogy mint ahogy különböző hiányosságok léteznek, úgy a jogi eszközöknek is különbözőeknek kellene lenniük: a név szerint felsorolt főhibáknál a visszalépést kell megengedni, minden más hiányosság esetében azonban – bár el kell fogadni a vétel érvényességét – árleszállításra kell lehetőséget biztosítani a vevőnek. Az árleszállítás szükséges ahhoz, hogy az ár igazságosságának az elve betartható legyen.

Voltak azonban olyan jogtudósok, aki úgy gondolták, hogy a szabályozást lezártnak kell tekinteni, a megjelölt betegségek esetén a vevőnek ugyan visszalépési joga van, a továbbiak tekintetében azonban nincsenek jogi lehetőségei.⁶⁵

Amennyiben az *actio quanti minoris* (*actio aestimatoria*) létjogosultsága mégiscsak elismerésre került az egyes

Pferdepmas in einem schwäbischen Dorfe. Nach einem Gemälde von H. Schwanau. (S. 672.)

Ló mustrája egy sváb faluban (XIX. század)⁶³

szerzőknél, további kérdésként merült fel, hogy a vevőnek fennáll-e választási lehetősége a két *aedilisi edictum*-ból eredeztetett kereset között, vagyis ő választhatja-e meg, hogy a feltételek fennállta esetén visszalépésre vagy árleszállításra tart-e igényt. Ezen kérdés az állatszavatosság körében éppoly vitatott volt, mint az általános szavatossági szabályok körében.

c. Az egyes betegségek kapcsán a helyállási határidők is egyre változatosabbak lettek, akár olyan értelemben is, hogy ugyanazon betegség vonatkozásában is különböző határidőket fektettek le a különböző jogterületeken érvényesülő források. A korabeli források egyébként is azt mutatják, hogy a határidők – a középkori egységes felfogással szemben – különbözőképpen kerültek figyelembevételre, tulajdonképpen különböző funkciót tölthettek be. A korabeli jogtudósok és jogalkalmazók egyes rövidebb határidőket úgy fogtak fel, hogy azon belül az eladót teljes helyállási kötelezettség terheli, és megkülönböztették ezeket azon hosszabban mért időintervallumoktól, melyben a károk kockázata mintegy megosztásra került az eladó és a vevő között.⁶⁶

A jogszabályokban lefektetett határidőket egyes esetekben – a régi germán jogi felfogásnak megfelelően – kizárási határidőként vették figyelembe, mikor is a vevő számára nyitva álló felszólalási határidőn belül jelentkező, általában valamilyen szakértő által igazolt főhibáról a vevőnek értesítenie kellett az eladót vagy esetleg az illetékes bíróságot.⁶⁷

Más szabályok szerint a helyállási határidő egyúttal kizárási és vélelmi határidőként számított, ami azt jelentette, hogy ha a vevő az adott időhatáron belül észlelte a megbetegedést, akkor vélelmezni kellett, hogy a betegséget előidéző kórokozó már az átadás idején megvolt az állatban.⁶⁸

A harmadik esetben az elévülési határidőn belül rövidebb vélelmi idők számítására is lehetőség volt. Itt a hiba vélelmi időn belüli észlelése esetén, az eladó megdönthette azt a vélelmet, hogy a betegség már az átadásakor is megvolt az állatban. Az elévülési időn belül, de a vélelmi idő letelte után jelentkező betegség esetében a vevőnek kellett bizonyítani a hiba átadás kori meglétét.⁶⁹

Az utóbbi két határidő-felfogásban nem nehéz felfedezni, hogy azok esetében egyrészt a germán, másrészt a vegyes rendszer jellegzetességei köszönnek vissza.⁷⁰

Még kell még említenünk azt is, hogy természetszerűleg az állatszavatossági szabályok körében is felmerült a *jus commune* és a helyi jogok konkurenciájának kérdése. Ebben a kérdésben a legkarakteresebb állásfoglalást Samuel Stryk tette, midőn kifejtette, hogy olyan jogterületen, ahol például csak a lókereskedelemmel kapcsolatban vannak különleges szabályok lefektetve, valamennyi egyéb állat vonatkozásában az *aedilisi* elveket kell alkalmazni.⁷¹

Az *usus modernus* korának jogászai – gyakorló és elméleti szakemberek – mind a kellékszavatosság általános szabályai tekintetében, mind az állatszavatosság kérdésében megkísérelték kielégíteni azokat az igényeket, amelyeket koruk kihívásként támasztott e joganyag korábbi tradicionális megoldásaival szemben. A két területen a XVII. században megjelenő megoldások kapcsán azon-

ban egy különös és ellentmondásos jelenségre hívhatjuk fel a figyelmet.

Mint láttuk, a haszonállat-szavatosság germán jogi eredetű szabályai a középkorban a kellékszavatossági felelősség egy határozottan elkülönülő formáját jelenítették meg, melyben az eladó meglehetősen preferált helyzetben érezhette magát. Míg a recepció után az *aedilisi* szabályok (keresetek) egyre inkább beszivárogtak az általános adásvételi ügyletek szabályai közé, és ezáltal a korábban ismertnél szigorúbb szavatossági kötelezettség kezdte terhelni az eladót, ezek a szabályok nem érvényesültek teljes konzekvenciájukkal az állathibák területén. Az állatszavatosság megmaradt egy külön álló jogterületnek, amelyen az eladó védelme továbbra is a fő szempontok egyike maradt. Jogtörténelmi iróniának is tekinthetjük, hogy az *aedilisi* keresetek által nyújtott védelem a kora újkorban éppen azon a területen nem vagy nem teljes tisztaságában érvényesült, amelyre azokat éppenséggel az ókorban kialakították.⁷² Ennek magyarázata talán abban keresendő, hogy míg az áruk egyéb körére vonatkozó általános szabályok a korábbi időszakokban hiányoztak, a ló- és marhavétel szabályai a státúumokban már a középkorban kellőképpen szabályozva lettek, s ezek a szabályok meglehetősen maradandónak, „állóképesnek” mutatkoztak. A korban mintegy konszenzus állt fenn abban a tekintetben, hogy a helyi jogok római jogtól eltérő jogi megoldásai, melyek a haszonállatvétele vonatkozásában a gyakorlatban fennmaradtak, a közös jog szokásjogi megváltoztatásának tekintendők, mintegy „*mos hodierna*”-ként érvényesülnek. Ezen helyzet mintegy hallgatólagos elfogadása által a hagyományos állatszavatossági megoldások tulajdonképpen tudományos elismerést kaptak a XVII. században, mely állóvizet csak nagyon kevés jogásznak volt bátorsága megzavarni.⁷³

A továbbra is az eladót előnyösebb helyzetbe hozó és a vevő odafigyelését ösztönző német jogi megoldás tartósságát⁷⁴ elsősorban a kereskedelmi kedv fenntartását szem előtt tartó, illetve a piaci, vásári ügyletek és forgalom kapcsán jelentkező azon állandó jogpolitikai igénynek tulajdoníthatjuk, amely a jogviták elkerülését, illetve rövidre zárását tekintette fontosnak.⁷⁵

Történt ez annak ellenére, hogy a korra nagyon jellemző volt egy bizonyos „*Trau-schau-wem*”-irodalom,⁷⁶ amely néha meglehetősen antiszemita felhangokat is megpengetett, utalván a zsidó állatkereskedők piacot uralni vélt helyzetére.⁷⁷ Az ellentmondást tovább erősíti, hogy bár a lókereskedő⁷⁸ szinonimájaként használt német „*Roß-tauscher*” szó esetében a kora újkorban emberek többsége a „*täuschen*” (becsapni) szóra asszociált az eredeti szótó (*tauschen* = cserélni) helyett,⁷⁹ mégis a kereskedők érdekei irányába hajló német jogi megoldást preferálták, és a római jogi elveket akarták összességében kiszorítani.⁸⁰

Ugyanakkor azt is láthattuk, hogy ezen a területen is felléptek reformigények, melyekre a jogtudományak és a joggyakorlatnak is reagálnia kellett. Mivel az igaz- és nagyobb vágóállatok kereskedelme mindig is nemzetközi jelenség volt, a fentebb felsorolt tényezők (például állategészségügyi tudás fejlődése, a két jog ütközéséből származó jogbizonytalanság) mellett számolhatnánk bizonyos

– a modern kor jogászái számára is ismert – egységesítési, harmonizálási igénnyel is, amely megszüntethette volna a partikuláris szabályok sokféleségét.⁸¹ Ehhez azonban az idő a XVII. században láthatólag még nem érett meg. Ennek ellenére az alább elemzendő munkáskát – talán okkal – tekinthetjük egy olyan kísérletnek, amely összefüggésben egy bizonyos egységes szemlélet meghonosításra törekedett.

Mivel a bemutatandó munka Felső-Ausztriában született, annak adekvát értékelése érdekében meg kell jegyeznünk, hogy a kora újkori osztrák szabályozási kísérletek talán valamivel árnyaltabban foglalkoztak az általános kellékszavatossági kérdésekkel, mint a német helyi jogok.⁸²

Itt ugyanis egyértelműen elfogadottabb volt az árleszállítás lehetősége, mint a német helyi jogokban. Több, a XVI–XVII. századból ismert osztrák jogszabálytervezet szerint azokban az esetekben, mikor az áru olyan súlyos hibában szenved, melynek ismeretében a vevő nem vette volna meg azt, akkor visszaléphet a vételtől. (Egyes esetekben elvárták azt, hogy a vevő megesküdjön arra, hogy valóban nem vette volna meg az árut a hiba ismeretében.) Ha viszont a hiba nem lenne ennyire súlyos (vagyis az nem tartotta volna vissza a vevőt a szerződés megkötésétől), akkor a vevő árleszállítást igényelhet az *actio quanti minoris* megindítása révén.⁸³

Példaként megjegyezhető még, hogy egy 1682-ben született, a lókereskedelmet érintő uralkodói pátenst szerint a lovak főhibáit négy héten és három napon belül kell jelentenie a vevőnek.⁸⁴

S végül térjünk rá annak munkának a bemutatására, amelynek jelentősége megbecslését elősegítendő a fenti áttekintés készült.

IX. Egy ismeretlen ismerős

A kora újkori magyar könyvészet- és művelődéstörténet kutatói előtt évszázadok óta ismert egy Pozsonyból elszármazott linzi jogász, Johann Ferdinand Behamb neve. A nevén, pozsonyi származásának tényén és nyomtatásban megjelent munkáin kívül azonban csak nagyon kevés adat maradt fenn életéről, munkásságát alig értékelte a tudós közösség.

Valamikor a XVII. század 40-es éveiben születhetett Pozsonyban, és a *saeculum* utolsó évtizedében halhatott meg Linzben vagy környékén.⁸⁵

Életfolyásáról – nyomtatásban megjelent munkái tanúságán kívül – csak nagyon kevés adat maradt az utókorra.⁸⁶ Bizonyosak csak annyiban lehetünk, hogy Behamb néhány évig a jénai jogi kar hallgatója volt, ahová 1663. május 5-én iratkozott be,⁸⁷ és ahol legalább egy évig tanult. A kar ekkor legtekintélyesebb tanára, a *senior* és *professor Pandectarum*, Georg Adam Struve (1619–1692) volt. Itteni tanulmányairól keveset tudunk, de bizonyosan nem szerzett Jénában fokozatot. Következő néhány évről nem maradt fenn életrajzi adat. Csak annyit sejtethetünk, hogy a 60-as évek végén talán Bécsben is megfordult, hi-

szen itt jelent meg egy rövid jogi munkája 1668-ban. Erre az időre tehető a katolikus hitre való áttérése is.

A valószínűleg Linzben letelepedett Behamb 1672-ben úgy tűnik, lehetőséget kapott, hogy jogtanárként oktasson a felső-ausztriai rendek által fenntartott „virtuális” lovaigi akadémián. A rendek már korábban is lehetővé tették a linzi jezsuita gimnáziumban tanuló nemes ifjak számára a gimnáziumi tananyagon túli „nemesi készségek” elsajátítását nyelv- és más tanárok alkalmazásával, majd ezek mellé 1672-től jogi előadásokat is szerveztek. Behambot valószínűleg e feladatra szerződtették le, de egyúttal elő is írhatták neki a jogi doktori cím megszerzését. Ezt a feltevélt Behamb még abban az évben teljesítette is, hiszen Ingolstadtban⁸⁸ mindkét jog doktora lett.⁸⁹ A fokozatszerzéshez nem kellett disputálnia, így tanulmányaihoz nem köthető ilyen jellegű munka.

Behamb csaknem negyedszázadon át, valószínűleg 1696 körül bekövetkezett haláláig tölthette be a felső-ausztriai rendek által finanszírozott állását: fő feladata – mint az titulusból is kitűnik⁹⁰ – Jusztiniánusz Intitúciónak előadása lehetett, s azt valószínűleg élete végéig végezte is.⁹¹

A szorgalmas oktató mellett ugyanakkor Behamb alakjában azt is látnunk kell, hogy ő volt a XVII. század legtermékenyebb *hungarus* jogi írója, hiszen nem kevesebb mint tíz jogi munkáját azonosíthatjuk be a korabeli és modern bibliográfiák segítségével.⁹² Művei között találunk tankönyv- és kézikönyvszerű összefoglalásokat, magánjogi és közjogi kérdéseket elemző monografikus műveket, államleirési kísérletet, sőt katonai büntetőjogi összefoglalást is. Munkái közül kettőt többször is kiadtak. Alább ismertetendő, legnépszerűbb művének legalább tíz kiadását ismeri a korrallal foglalkozó könyvészet.⁹³

X. A lókupeczek joga (Roß-Tauscher-Recht)⁹⁴

Bár kortársai egyes más műveit is számon tartották, a pozsonyi származású jogász munkái közül a legnagyobb korabeli hatást kétségtelenül a lókereskedelemmel kapcsolatos *opusa* érte el.⁹⁵ E munkája – 1678-as első megjelenését is számítva – mindösszesen tíz különböző kiadást ért meg, melyből hatot – ha egy részük esetében nem „kalózkidásról” volt szó – valószínűleg még maga Behamb gondozott, négyet pedig mások egészítették ki.

Ami a munka „külső” történetét illeti, az eredeti változat, amelyet Behamb 1678-ban Linzben adott sajtó alá, egy 89 jogesetet tartalmazó német nyelvű gyűjtemény volt, amelyet egy először 1629-ben megjelent, a lovak adásvételével kapcsolatos problémákat vizsgáló⁹⁶ s több több kiadást megért könyv, valamint néhány másik, a kérdéskört érintő jogi *tractatus* alapján állított össze Behamb. Jehann-Wilhelm Rövenstrunck gyakorló jogász⁹⁷ munkáját jelentősen továbbfejlesztve, az ott kifejtett szabályokat felhasználva – melyek elsősorban a lovaknál jelentkezhető rejtett hibák esetén indítandó *actio redhibitoria*, illetve *actio aestimatoria* szabályait tárgyalták – Behamb olyan

jogeseteket kreált, amelyek alkalmat adtak a témakör csaknem teljes anyagának kazuisztikus feldolgozására. Más szerzőket is segítségül hívott (ezek közül a legfontosabbakat a mű címlapján is megemlíttette⁹⁸), így törekedvén témája mind kimerítőbb áttekintésére.

A Linzben megjelent könyvecske nagy siker lehetett, mert – mint az az egyik későbbi kiadás előszavából kitűnik – hamarosan ritkaságszámba ment, és többször is újra kellett nyomni.⁹⁹ Így 1684-ben Nürnbergben,¹⁰⁰ 1685-ben legalább két ízben, Bielefeldben, valamint Frankfurtban és Lipszéban is megjelent eredeti szövegében.¹⁰¹

1692-ben Behamb – értekezve a jelentős érdeklődést egy ilyen jellegű, német nyelvű segédkönyv iránt – a munka teljes átdolgozásához fogott, és azt három vonatkozásban is továbbfejlesztette.¹⁰² Egyrészt a feldolgozott esetek számát 89 *casus*ról 117 jogesetre növelte, ezzel bővítve az anyagot. Ezen rész zárásaként az egyes jogesetek mögött meghúzódó jogi problémát egyetlen eldöntendő kérdésbe összefoglalva ismét állást foglalt az adott probléma kapcsán. Másodsorban hozzáfűzött az előzőekhez egy latin nyelvű kérdéssorozatot,¹⁰³ amely Rövenstrunck munkájának szerkezetét követve mindösszesen 185 eldöntendő *quaestió*t tartalmazott, melyeket általában az említett munkára utalva válaszol meg. Az igazi kibővítést azonban az jelentette, hogy külön címlappal (tehát lehetővé téve az esetleges külön értékesítést is), az előzőekhez hozzákötött egy új füzetet is, amely – a *Roß-Tauscher-Recht*ben megismert módszerrel – a lovak ingyenes haszonkölcsönéből származó részletkérdéseket dolgozza fel 39 jogeset segítségével, majd a lovak bérlésével foglalkozik 20 jogeset erejéig (*Roß-Ausleiher-Recht*). A füzet végén ebben az esetben is újból külön felsorolásra és megválaszolásra kerülnek a lecsupaszított jogkérdések.

Az 1692-es kiadás lehetett az utolsó, amit Behamb gondozott. Csak nyomdatechnikai változásokkal jelent meg a komplett munka 1707-ben.¹⁰⁴ 1715-ben¹⁰⁵ (és azután még két ízben 1735-ben és 1745-ben) egy további bővítőmenny járult a Behamb által kialakított szerkezethez: egy bizonyos Salander a fuvarozókra vonatkozó jogi munkácskával (*Fuhr-Manns-Recht*) egészítette ki az eddigieket. (Ez a munka is külön címlappal bírt.¹⁰⁶) Mindez a Behamb által kialakított részek tartalmát már nem érintette.

XI. Behamb, az összegző és újító

A legteljesebbnek tekinthető 1692-es bővített kiadást kézbe véve rögtön szembeűnik Behamb tárgyalási módszere-
ressége.¹⁰⁷ Az egyes *casus*ok feldolgozásánál következetesen egységes sémát követ mindvégig: a rövid kitalált tényállás után a felmerülő jogkérdés megválaszolása következik utalással a jogforrásra, illetve valamely szerző véleményére, majd a *ratio decidendi* rövid kifejtése, valamint az állásfoglalást megerősítő további források felsorolása, esetleges beidézése jön.

Ami Behamb munkájának tartalmát illeti, a *Roß-Tauscher-Recht* első részében tíz fejezetben olyan jogeseteket dolgoz fel a szerző, melyek a valamely hibában szenvedő lovak visszaadásának lehetőségét (*actio redhibitoria*) járják körül nemcsak adásvétel, hanem más visszerthes jogügyletek esetén is.

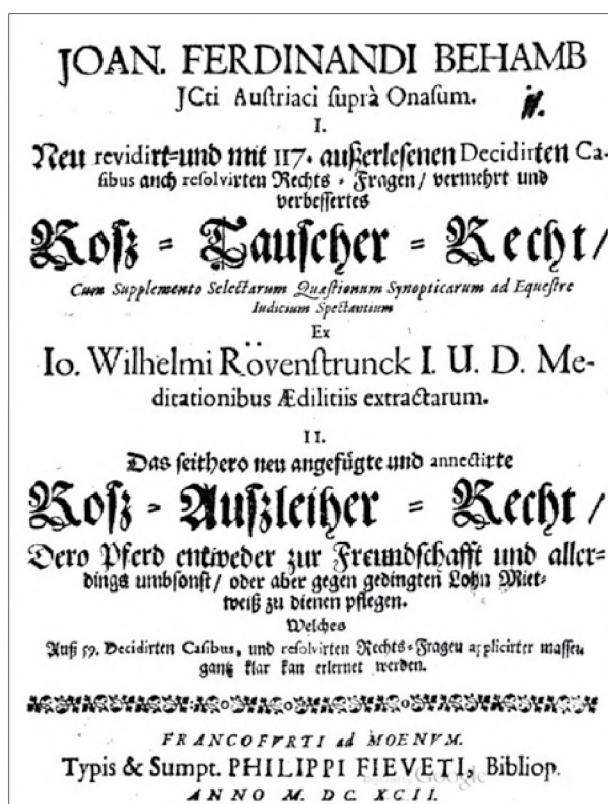
Az első rész első fejezetében különböző, az eladó helytállási kötelezettségével kapcsolatos általános elveket feszeget Behamb.¹⁰⁸ Az itt felmerülő kérdésekre szerkesztett tényállások jelentős része a lovak rejtett hibáinak, betegségeinek problémaköréhez kötődik.

Behamb az adásvétel konszenzuális jellegéből indul ki.¹⁰⁹ Azonban a *redhibitoria actio*ban megjelenő

helytállási kötelezettségnek szerinte akkor is helye lehet, ha nem adásvétel, hanem teljesítés helyetti adás (*datio in solutum*) okán kerül átadásra a hibás állat,¹¹⁰ vagy bérbe adnak ilyet,¹¹¹ illetve az csere tárgyát képezi.¹¹² Általában nincs azonban helye, ha ajándék címén kerül új gazdához a ló,¹¹³ vagyis – a dolog természeténél fogva – a szerző kifejezetten a visszerthes ügyletekre helyezi a hangsúlyt.¹¹⁴

Az esetekből lesűrhető – Behamb által követendőnek tekintett – szabályok szerint az áru hibájáról tudó és azt elhallgató, a vételárat előre megkapó eladó természetesen vissza kell adja a pénzt, az állat visszavétele mellett.¹¹⁵ Ha a vevő ismerte az áru hibáját, természetesen nem léphetett fel ilyen igényvel.¹¹⁶

A kellékszavatosság kérdéskörét érintő természetjogi álláspontok ismeretét tükrözi, hogy a szerző felveti a szolgáltatások egyenrangúságának (*aequalitas*) kiindulópontját jelentő felén túli sérelem és az áru csekély hibája összetalálkozásának problémáját. Behamb ezzel kapcsolatban kifejti, hogy az irodalomban vitatott, vajon az *actio emptine* (a vétel felbontására) vagy az *actio quanti mino-*

A *Roß-Tauscher-Recht* címlapja

risnak (az értékkülönbséget megtérítésére) van-e helye, de a vevő mindenképpen perelhet.¹¹⁷

Már itt, munkája elején kijelenti Behamb, hogy a kisebb hibában szenvedő, rossz ló esetében, ami valamire még használható, nem lehet helye a vétel felbontásának.¹¹⁸ Nincs helye a visszalépésre vonatkozó igénynek akkor sem, ha az eladó az államkincstár.¹¹⁹

A második fejezetben a lóvételi ügylet felbontásának öt előfeltételét járja körül a szerző: 1. az állatnak valamilyen súlyos testi hibában kell szenvednie; 2. a hiba miatt munkaképtelennek kell lennie az állatnak; 3. a hiba nem lehet átmenetinek tekinthető; 4. a vevő egyáltalán nem tudhat a hibáról; 5. az eladó hallgat a hibáról.¹²⁰ Az ebben a részben elővett jogesetek elsősorban a 4. és 5. pontban említett előfeltételeket járják körül.

A példaként leírt jogesetekben már itt megjelenik néhány jellemző hiba, amely megalapozhatja a szerződés felbontásának igényét: például harapós vagy rugós ló,¹²¹ gerincsérült állat¹²² szerepel az itt felhozott jogesetekben. Viszont, ha a betörtetlen magyar ló („*ein Wildfang in Hungern*”) levetné a vevőt, azért nem kell helytállnia az eladónak.¹²³

Ha az elítült betegsége (*Rotz*) két nap elteltével nyilvánvalóvá válna a vevő számára, megindítható a kereset.¹²⁴ Ha vevő megbízná a csalárd eladóban nem vizsgálta vagy vizsgálta meg az állatot („*ohne weitere Nachforschung*”), s a hiba jelentkezik, szintén felbontható a szerződés, mivel a csalási szándék súlyosabban értékelendő, mint a vevő gondatlansága.¹²⁵

Általánosan is kimondja Behamb, hogy ha az állat egy olyan főhibában szenved, melyet egyik fél sem ismer, a vétel szintén felbontható.¹²⁶ Ha viszont a vevő egy nyilvánvalóan súlyos hibában szenvedő (vak, sérült vagy patabajos) lovat vásárol meg, nem hivatkozhat arra, hogy az eladó e hibákról nem szólt neki, hiszen ezeket magának is észlelnie kellett volna.¹²⁷ Ellentétes viszont a döntés, ha az eladó az említett hibákat bizonyos mesterkedésekkel elleplezte.¹²⁸ Szintén ellentmondani látszik korábbi megállapításának Behamb, midőn (hivatkozva az *aedilisi edictumra*) elvárna az eladótól, hogy feltárja az eladott ló hibáját.¹²⁹ Az eladó garanciavállalásával egyébként több jogesetben is foglalkozik a szerző.¹³⁰

Ha az eladó nem tud hibáról, és kijelenti, hogy nem áll helyt a jövőben jelentkező hibákért, vagy kifejezetten ilyen tartalmú *pactumot* köt a vevővel, akkor nem lehet visszavételt követelni tőle.¹³¹ Ilyenkor természetesen csak alacsonyabb vételárat tud kialakulni az eladó.

Behamb több jogeset kapcsán hangsúlyozza a „*Treu und Glauben*” jelentőségét az eladó (akár kereskedő) helytállási kötelezettségével kapcsolatban.¹³² A linzi jogtanár kifejezetten kijelenti (Julianusra hivatkozva¹³³), hogy amennyiben az eladó *dolosusan* elhallgatta az állat rejtett hibáját a vevő előtt, akkor a vevő nemcsak az állat visszavételét, hanem a vételár visszaadása mellett még kártérítést (*interesse*) is kérhet, s ezt a bíró szabad mérlegelésétől teszi függővé.¹³⁴

Amennyiben az állat korábban valamely főhibának számító betegségben szenvedett, de abból teljes mértékben meggyógyult, a korábbi betegségre hivatkozva nem

lehet felbontani a vételt, mert az átadáskori állapota számít az árúnak.¹³⁵

Behamb néhány példával a már ismertetett általános elvek érvényesülését ismeri el akkor is, amennyiben az eladó vagy vevő helyett képviselők (meghatalmazott, ügyvéd, szolga) jártak el.¹³⁶

A harmadik fejezetben a főhibákra hoz példát, amelyek megalapozhatják a vevő visszalépési jogát.¹³⁷ Bár már korábban is nevesített Behamb néhány jellemző hibát, ami főhibának („*Haupt-Mängel*”) volt a korban tekinthető, ezen fejezet első *casus*-ában nem kevesebb mint 34 olyan hibát sorol fel, amely alapján a – *jus commune* szerint – az eladó köteles visszavenni a beteg vagy más hibában szenvedő lovat („*dem Verkaufer solches Pferd de Jure communi wiederum könte heimgestellt werden*”). Ezen hibák jellemzője Behamb szerint, hogy a „*substantiam rei*” érintik, és egyik hiba sem tekinthető nyilvánvalónak, vagyis a vevő által könnyen felismerhetőnek.¹³⁸ Ugyanakkor Behamb elvárja, hogy e hibák megléte esetén az eladó három okra tekintettel tájékoztassa a vevőt: amennyiben a vevőnek kára származhatna a hiányosságból; amennyiben a vevő nem tudná arra a célra használni az állatot, amely célból megvásárolta; amennyiben a vevő maga is lókereskedő lenne, aki a megvásárolt állatot haszonnal akarná továbbadni, nehogy valós értékénél drágábban adja tovább. Ha az eladó elmulasztja a hiba közlését, a vevő az *edictumot* hívhatja segítségül („*Wiedrigenfalls nimmt der Abkaufer diese Edict zu Hülf*”).¹³⁹

Behamb a főhibák felsorolásánál egy teljes katalógust kíván felállítani, úgy adva azt el, mintha azok a *jus commune* forrásaiból erednének, vagyis tulajdonképpen megkísérli rekonstruálni azokat a hibákat, melyekért az eladónak az *aedilisi edictum* szerint helyt kellett volna állnia (amennyiben az ókori állatorvoslás a kora újkori szinten állott volna). Ugyanakkor nem hagyhatja említés nélkül, hogy az egyes német helyi jogokban csak jóval kevesebb olyan főhiba („*Lands-gewöhnliche Haupt-Mängel*”) volt nevesítve, amely lehetőséget adott a vétel felbontására.¹⁴⁰ Ezen hibakatalógusoknak Behamb csak azt a jelentőséget tulajdonítja, hogy e hibák nemléteére vonatkozhatnak egy eladónak az adott jogterületen tett minőségi garancia ígéretei, de ez nem zárja ki, hogy a helyi jogban megnevezett hibákon túl jelentkező hiányosságokért (betegségekért) helyt kelljen állnia az eladónak.

Néhány esettel azt is elemzi a szerző, hogyan hatnak ki ezek a betegségek a vételi ügyletre, ha a lovakat fogatba rendezve, vagy párban értékesítették, vagy átalányárért több lovat adtak el, de közöttük éppenséggel a legjobbak valamilyen súlyos betegségben szenvedtek.¹⁴¹

A hibának *tempore venditionis* kell fennforogni, s ha az állat utóbb az adott betegségben elpusztult, a vételár természetesen visszajár a vevőnek.¹⁴²

A vevő által tett garanciaígéreket kapcsán (Negyedik fejezet) Behamb a fejezet címében kifejti, mikor hivatkozhat a vevő arra, hogy az eladó megszegte egy bizonyos speciális tulajdonságra tett garanciaígéretét.¹⁴³ Az ígéretnek valóban egy bizonyos és egyedi tulajdonságra kell vonatkoznia, ami arra indította a vevőt, hogy magas árat fizessen az állatért. Az ígéretet mindkét félnek komolyan

kellett vennie, és a helytállási kötelezettség megalapozásához szükséges, hogy a vevő az adott tulajdonságnak a hiányát nem ismerhette fel könnyen. Az itt felhozott jogesetek a lovak egyes jó tulajdonságaira, származására, korára, színére, illetve munkabírására és tudására vonatkozó ígérek nem teljesülése esetén a vétel felbontásának lehetőségét irányozzák elő, ugyanerre nem lát azonban indokot,¹⁴⁴ ha a lovat csak úgy általában dicsérik.¹⁴⁵ Ha viszont hibátlanak mondják, és mégis jelentkezik valamely hiba, az eladó helytállni köteles.¹⁴⁶

Behamb részletkérdésekként elővezet néhány iskola-példát azzal kapcsolatban is, hogy mitől függ az, hogy a lóval velejárnak-e a nyereg és a lószerszámok is.¹⁴⁷ Ezt elsősorban az adott szokásjogi szabály, illetve a felek szándéka alapján tartja megítélhetőnek.¹⁴⁸

Teljes mértékben az *aedilisi edictum*ra épít Behamb a következő jogesetben vázolt jogi probléma kapcsán.¹⁴⁹ A fiktív történet szerint az eladó előre úgy nyilatkozott, hogy az eladott ló hibamentességét garantálendő utóbb majd ígéretet tesz, de aztán ez mégsem történt meg. Behamb ebben az esetben a vevőnek lehetőséget ad arra, hogy két megbízottja révén emlékeztesse e vállalt kötelezettségére az eladót. Ha az eladó a felszólítás ellenére sem tenné le az ígéretét, vagy nem adna biztosítékot (*cautio*, amit a vételárból vonnának le), a vevő két hónapon belül elállhat a vételtől.¹⁵⁰

A következő fejezetben az *actio redhibitoria*, a vétel felbontására irányuló kereset előfeltételei kapcsán sorjáznak a jogesetek. Behamb öt előfeltételt sorol fel a fejezet fejrátában: 1. az adásvétel vagy a csere befejezett; 2. a ló hibában szenved, vagy nem az ígéretnek megfelelő állapotban leledzik; 3. az adásvétel megkötésekor a hiba oly mértékben rejtett volt, hogy nem lehetett felfedezni; 4. a hiba maga már a vétel vagy csere megkötése előtt benne volt az állatban, vagy az állat nem a megígért állapotban volt; 5. a keresetre nyitva álló idő még nem telt el.¹⁵¹

A tucatnyi jogesettel elsősorban eljárási kérdéseket kíván megvilágítani a szerző: a hiba átadáskori meglétét a vevőnek kell bizonyítania,¹⁵² kétség esetén (ha a szakértők nem tudnak egyöntetű véleményt adni), az eladónak vissza kell vennie a lovat, és tartania mindaddig, míg az áru hibátlansága be nem bizonyosodik.¹⁵³ Ha az állat három napon belül elhullik, akkor egyértelműen arra lehet következtetni, hogy már a vételkor beteg volt.¹⁵⁴

A beteg állat visszaadásának megvalósulásához nem kell az, hogy azt közvetlenül az eladó vegye át,¹⁵⁵ s ha a lókupecék társaságban tevékenykednek, akkor a társak közül az egyiknek is visszaadható az állat.¹⁵⁶ Az *actio redhibitoria* passzív és aktív legitimációja örökölhető,¹⁵⁷ kezes ellen is indítható.¹⁵⁸

Itt foglal állást Behamb az *actio redhibitoria* és az *actio quanti minoris* (*actio aestimatoria*) konkurenciájának kérdésében. Főszabályként kizárja a két kereset egymás utáni indítását például abban az esetben, ha bizonyítási nehézségek miatt a *redhibitoria actio* sikertelen volt: ilyenkor nem indítható a másik kereset. Felsorol azonban néhány kivételt is. Így – mondja Behamb – ha valaki hat hónapon belül az árleszállításra perel, de az állat egyébként használhatatlan, a bírón múlik, hogy „*ex officio et Auctoritate*

Legis” az alperest esetleg marasztalja-e az állat visszavételére. Igaz, ezt a lehetőséget csak kivételesnek tekinti a szerző. Ha az árleszállításra irányuló kereset megindítása után jelentkezik a nagyobb hiba, ami a felbontásra is jogalapot adna, akkor ebben az esetben a két kereset „*alternative cumulieret werden*”. Ha a *redhibitoria actio*ra nyitva álló hat hónap elmúlt, a vevő áttérhet a másik keresetre.¹⁵⁹

A *redhibitoria actio*ra „*de jure communi*” hat hónap¹⁶⁰ áll a vevő rendelkezésére.¹⁶¹

Különös helyet foglal el Behamb fejtegetései között az a jogeset, ahol Behamb a bajor helyi jog szabályával ütközteti az előbb említett hat hónapos határidőt. A bajor jogban az uralkodó felfogás szerint csak megjelölt három fő hiba (*rotzig, räudig, hertzschlächtig*) kapcsán, s csak akkor, ha azok 14 napon belül jelentkeztek, volt lehetőség a vétel felbontására.¹⁶² Behamb ezt a szabályt úgy rekonstruálja, hogy az eladó 14 napi garanciát vállalhat akként, hogy amennyiben a három betegség valamelyike jelentkezne az említett időn belül, akkor azokért minden további nélkül helytáll. Behamb felfogása szerint ez a vállalás a három nevesített hiba esetében nem a keresetindításra nyitva álló időt jelenti, hanem azt a vélelmi időt, amelyen belül – ha jelentkezik a hiba – a vevőnek nem kell bizonyítania a betegségnek az adásvétel idejében való fennálltát, mert azt vélelmezik. A vélelmi idő letelte után, a hat hónap hátralévő részében azonban már a vevőnek kell bizonyítania a hiba eredeti meglétét,¹⁶³ de siker esetén a vételtől való elállás igényelhető, s nem csak a három hiba fennforgása esetén. Egyértelműen jelentkezik itt egyébként Behambnak a római jogból eredő szabályok előtérbe helyezését ösztönző törekvése, amelyet ő az egységesítés eszközének tekint.¹⁶⁴ Mint érzékelhetjük, a határidők jellegének illetően megkötőzése a vegyes rendszer felé való elmozdulásként értékelendő.

Az *actio redhibitoria* jogkövetkezmenyeivel kapcsolatban Behamb kiemelendőnek tartja,¹⁶⁵ hogy amennyiben a vevő a hibában szenvedő átvett állatot – amíg az nála van – elhanyagolja, akkor az eladó a visszavétel után ellene *actio venditit* indíthat kártérítési céllal.¹⁶⁶ A visszaadásnak a kapott lószerszámokkal együtt kell történnie,¹⁶⁷ s ugyanez vonatkozik az esetleges gyümölcsökre is.¹⁶⁸ Ha a vevő által átvett beteg állat balesetben hullik el, a vevőt nem lehet perelni.¹⁶⁹ Egyébként a *redhibitoria actio* fő céljának az eredeti állapot helyreállítását tekinti, amibe az is belefér, hogy a vevőt kötelezzék a visszaadás kapcsán bizonyos *cautio* megígérésére.¹⁷⁰ A lovat visszavenni kénytelen eladó is köteles megfizetni a vételár után a kamatot, illetve a vevő összes költségét (vám, orvosság, bírósági költségek), kivéve a fenntartási költségeket. Minden olyan kárt is meg kell térítenie az eladónak, amit a beteg állat miatt a vevő elszenvedett. Ezen követelések biztosítására – kissé ironikusan – a visszaadást kezdeményező vevőnek visszatartási joga van.¹⁷¹ Amennyiben az eladó nem tesz eleget a bíró ítéletének, akkor a bíró utólag *duphumban* marasztalhatja, melyet Behamb a kereset *arbitraria* jellegéből vezet le.

Munkája első része utolsó fejezetében Behamb felsorolja mindazon elképzelhető érveket, melyeket a beteg

vagy főhibában szenvedő lovat eladó alperes hozhat fel kifogásként.¹⁷² Összesen 48 különböző erejű és komolyságú, igen változatos érvet vonultat fel.¹⁷³

Behamb a *Roß-Tauscher-Recht* jóval rövidebb második részében a korban *actio aestimatoriának* nevezett, árleszállításra irányuló kereset (klasszikus római elnevezéssel *actio quanti minoris*) megindításának előfeltételeivel és szabályaival foglalkozik. Erre a kérdésre mindössze 11 jogesetet szán, ami mutatja, hogy a kor felfogásában (még mindig a germán jogi hagyományok folyamányaként) ezt az igényt, ezt a megoldást csak másodlagosnak tekintették, mind a tudományos munkákban, mind a gyakorlatban.

Az árleszállítás követelhetősége előfeltételeként és jellemzőjeként a következőket fogalmazza meg szerzőnk: 1. a hibának olyan kisebb jelentőségűnek kell lennie, ami nem tartotta volna vissza a vevőt a vételtől, igaz, csak alacsonyabb árat fizettet volna az állatért; 2. a keresetet többször is meg lehet indítani; 3. nem eredményezi az ügylet érvénytelenítését, csak a vételár-különbözetre megy; 4. egy év és egy nap alatt indítható.¹⁷⁴ Többi előfeltételében az *actio redhibitoria*val esik egybe.

Legelőbb is Behamb újra katalogizál: most azokat a kisebb súlyú hibákat veszi számba – mindösszesen 44-et – melyek az árleszállítási igényt megalapozhatták a korabeli gyakorlat és az általa forgatott tudományos munkák szerint.¹⁷⁵

Az ide sorolt hibák lényegét a szerző abban látja, hogy itt olyan hiányosságokról lehet szó, melyek, ha ismerete volna őket, nem tartják vissza a vevőt a vételtől, de a kifizetett vételár a hiba miatt mégis túl magasnak tekinthető.¹⁷⁶ Idetartoznak azon betegségek is, amelyek egy főhibába torkollhatnak, illetve amelyek befolyásolják a munkaképességet. Nem sorolja ide azonban azon bajokat, amelyek könnyen gyógyíthatók.¹⁷⁷ Behamb itt tehát a fentebb „listás”, illetve „nem listás” főhibákon kívüli hiányosságokat veszi számba, s ezekhez is jogkövetkezményt fűz, gyökeresen szakítva a német helyi jogok álláspontjával.

A következő fejezetben a szerző azt fejtegeti röviden, hogy mennyi lehet az árleszállítás mértéke, és ki határozza azt meg.¹⁷⁸ Szól a kereset ismételtetéséről, a megindítás határidejéről és röviden tárgyalja a kereset *actio empti*vel való viszonyát is. Az árleszállítás mértékének megállapításánál a vételárból kivonják a szakértők (lovász mesterek, lókereskedő, patlókovácsok) által megállapított értéket („*Dahero die proportio arithmetica zu beobachten*”).¹⁷⁹

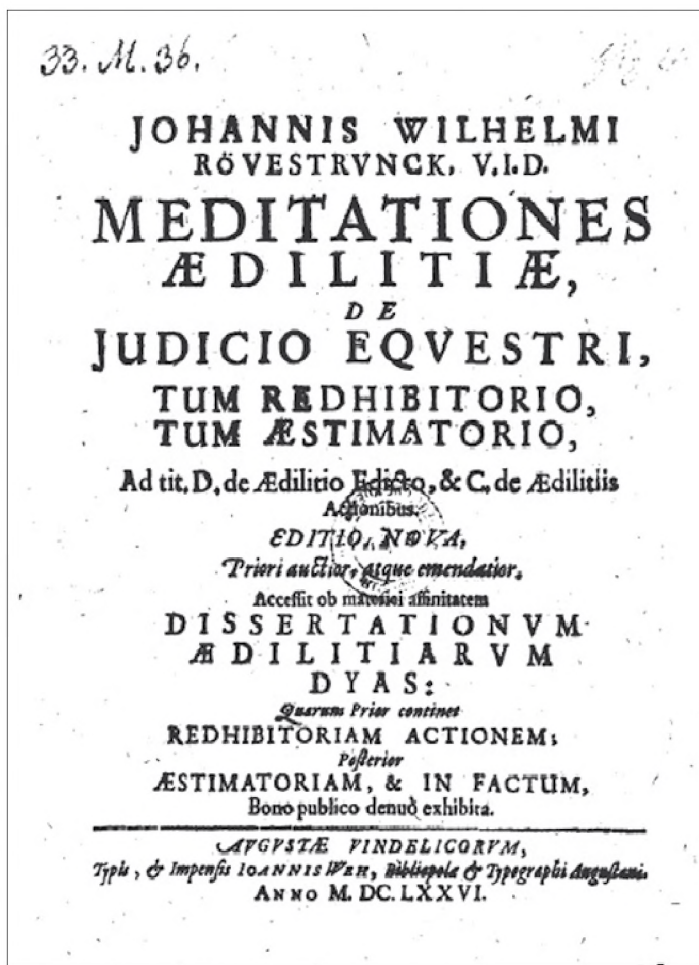
Ha az idetartozónak tekintett betegség az állat pusztulásához vezet, s a hiányosságot az eladó ismerte, vagy nem ismerte ugyan, de a lovat hibátlannak ígérte, a vételárat kamatostul vissza kell fizetnie.¹⁸⁰ Ha a különböző hibák különböző időben jelentkeznek, a kereset mindannyiszor megindítható, sőt az első perben fenn lehet tartani a további „*jus protestando*” lehetőségét is.¹⁸¹

Behamb felteszi azt a kérdést is, hogy az említett esetekben nem lenne-e előnyösebb az *aestimatoria* helyett az *actio empti* megindítani. Tagadó válaszát egyrészt azzal indokolja, hogy egyrészt az *actio*

empti „civilis”, míg az *aestimatoria* „*Praetoria*”, igaz, csak egy év alatt indítható; másrészt azzal, hogy a hibát nem ismerő eladóval szemben az *actio empti* nem lehet megindítani, míg utóbbit igen; harmadsorban azzal érvel, hogy az *aestimatoria actio*val esetleg *duplumra* lehet perelni, míg az *actio empti* tulajdonképpen csak egyszeres értékre mehet.¹⁸²

A *Roß-Tauscher-Recht* végén¹⁸³ Behamb egy-egy kreált jogesetre – a római formuláris eljárás manírjában – két formulát épít fel – egyet az *actio redhibitoria*, egyet pedig az *aestimatoria* kapcsán – bőségesen helyet adva a két fél *exceptiōban, replicatiōban* – egészen a „*quintuplicatiō*”-ig – megjelenő érveinek.¹⁸⁴

Amennyiben a lovak adásvételével kapcsolatos korabeli németföldi jogi szakirodalmat felületesen áttekintjük, azt tapasztalhatjuk, hogy Behamb valóban egy bizonyos hiány kielégítésre törekedhetett, hiszen Rövenstrunk említett munkája után, néhány *disputatiōn* kívül¹⁸⁵ – amelyek csak egyes részekben érintettek szavatossági kérdéseket – nemigen születtek hasonló, speciális tematikájú művek.

J. W. Rövestrunck könyvének címlapja

Nem véletlen, hogy a helyi gyakorlattal szembe menő jellege ellenére Behamb munkája – ahogy azt maga is büszkén írja – annyira keresett volt.

Bár Behamb egységesítési kísérlete nem tudta lebontani a partikuláris jogok hagyományos megközelítését, munkájának népszerűségét nem csak a gyakori új kiadások és átdolgozások bizonyítják. A korabeli szakirodalomban többször hivatkoztak Behamb munkájára,¹⁸⁶ sőt még a XIX. században is bizonyos alapmunka-jelentősé-

get tulajdonítottak a linzi jogtanár szavatossági kérdéseket feldolgozó munkájának.¹⁸⁷

Összességében Behambot tulajdonképpen a vegyes rendszer egyik előhírnökének kell tekintenünk, aki levonta a római és germán rendszer összeütközéséből adódó tudományos és gyakorlati problémákból eredő lehetséges következtetéseket. Gondolatainak pontosabb elhelyezése a korabeli irodalom összefüggéseiben egy másik tanulmány tárgya lehet.

SZABÓ, BÉLA

Das Roßtauscherrecht. Gewährleistungsfragen in der europäischen Rechtswissenschaft und Praxis im 17. Jahrhundert hinsichtlich einer bemerkenswerten Fallsammlung (Zusammenfassung)

Es ist bestimmt nicht übertrieben, wenn wir den produktivsten ungarstämmigen juristischen Schriftsteller des 17. Jahrhunderts in der Person von Johann Ferdinand Behamb identifizieren. Der aus Preßburg stammende Jurist wurde nach Studien in Jena im letzten Drittel des 17. Jahrhunderts in Linz ansässig und war fast 25 Jahre lang (bis 1696) als „privater“ Juraprofessor der oberösterreichischen Stände tätig. Der in der ungarischen Literaturgeschichte ziemlich bekannter, aber in der rechtsgeschichtlichen Literatur kaum wahrgenommener juristischer Autor veröffentlichte zehn, mehr oder weniger bedeutende Werke sowohl öffentlich-rechtlicher als auch privatrechtlicher Inhalt: Hand- und Lehrbücher, wissenschaftliche Monografien, praxisorientierte Werke stammten von seiner Feder. Sein bekanntestes Werk war, das zehnmal aufgelegte, auf Deutsch verfasste Hilfsbuch (*Roß-Tauscher-Recht*, 1678 und 1692),

das die Probleme der Gewährleistung beim Pferdekauf für Praxis und Wissenschaft aufarbeitete. Das Buch diente nicht nur zur Wiederholung und Zusammenfassung der damaligen wissenschaftlichen Meinungen der Thematik, sondern bot ein ziemlich originelles System des Viehgewährschaftsrechts, wodurch Behamb als Vorkämpfer des sog. „gemischten Systems“ zu betrachten ist. Ihre Vorschläge versuchten, die sich widerstreitenden Lösungen einerseits des auf dem römischen Recht basierenden *ius commune* und andererseits der germanischen Rechtstraditionen zu versöhnen. Um die Problematik und die Bedeutung der Gedanken von Behamb besser zu würdigen, wird im Aufsatz die Entwicklung des mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Sachmängel- und Viehgewährschaftsrechts sowohl aus wissenschaftlicher, als auch aus praktischer Seite skizziert.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatás az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programja keretében valósult meg.
- ² Mindezekre vö. Thiessen, Jan: Anhang zu §§ 433–453: Viehkauf. In Rückert, Joachim – Schäfer, Frank J. (Hrsg.): *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB, III: Schuldrecht: Besonderer Teil §§ 433–853, I. Teilband: vor § 433–§ 565*. Tübingen, 2013, Mohr Siebeck, 167–168. p. és 179–180. p. és az ott megjelölt forrásokat és irodalmat.
- ³ Mindehhez Thiessen 2013, 164. p; Hutyra Ferenc: Szavatosság az állatkereskedésben. In Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon VII*. Budapest, 1907, Pallas, 344–345. p; Téglásy Péter: Az állatforgalommal kapcsolatos szerződések és a kellékszavatosság összefüggései. *Jogelméleti Szemle*, 2003. 3. sz.
- ⁴ A piaci, vásári ügyletek és forgalom kapcsán állandó jogpolitikai igény jelentkezett már az ókorban is, de különösen a középkorban és kora újkorban a jogviták elkerülésére, illetve rövidre zárására (és ez nem mindig csak a vevő javára történt). Az ingók piaci vétele egyébként bizonyos mintául, vezérjelenségül szolgált a vételi jog középkori és kora újkor fejlődése során. (Ezért a piaci vételt egy osztatlan jogtörténeti jelenségként lehet megragadni, és nem csak olyan vételként, amihez szükségszerűen bizonyos sajátos szabályok járultak.) Vö. Scherner, K. O.: Marktkauf. In Erler, Adalbert – Kaufmann, Ekkehard (Hrsg.): *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte III*. Berlin, 1984, Erich Schmidt Verlag, 339. p.
- ⁵ A három rendszer ismertetéséhez lásd a következő rövid összefoglalásokat: Riedel, Benjamin Marcus: *Pferde im Verbrauchsgüter-*

kauf: Sachmängel und Beweislastumkehr nach § 476 BGB. Aachen, 2007, Shaker, 7–10. p; Bardeleben, Gordon von: *Rechtliche Besonderheiten des Pferdekaufs unter besonderer Berücksichtigung der tierärztlichen Kaufuntersuchung*. Butjadingen-Stollhamm, 2013, Agricola-Verlag, 8–10. p; Hutyra 1907, 344–345. p; Téglásy 2003.

- ⁶ A többszázados munkálkodás ellenére a római kellékszavatosság jelenségek köré részletkérdéseinek tekintetében ma sincs teljes egység a szakértők között. Jelen összefoglalás hiányosságai elsősorban abból adódhatnak, hogy a tanulmány a hangsúlyt a kora újkor fejlődésére kívánja helyezni. Itt csak a hazai újabb irodalomra történik utalás, nem elhallgatva, hogy a modern irodalom áttekintése emberpróbáló vállalkozás lenne. Jakab Éva: *Stipulationes aediliciae*. Szeged, 1993, JATE ÁJK; Jakab Éva: Apropó jogharmonizáció: gondolatok az ókori kellékszavatossági modell kapcsán. In Tóth Károly (szerk.): *In memoriam Nagy Károly egyetemi tanár: 1932–2001*. Szeged, 2002, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 225–237. p; Jakab Éva: Diebische Sklaven, marode Baken: Von den römischen Wurzeln der Gewährleistung für Sachmängel. In Schermaier, Martin Josef (Hrsg.): *Verbraucherkauf in Europa: Altes Gewährleistungsrecht und die Umsetzung der Richtlinie 1999/44/EG*. München, 2003, Seiler, 27–53. p; Hamza Gábor: Az eladói kellékszavatosság fejlődése a római jogban. *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Lorandó Eötvös Nominatae* 32. Budapest, 1999, 41–60. p; Molnár Imre – Jakab Éva: *Római jog*. Szeged, 2004, Leges, 305–306. p; Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és institú-*

- ció. Budapest, 2016, Esterházy Károly Egyetem Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 521–522. p.; Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: *Római magánjog*. Budapest–Pécs, 2016, Dialóg Campus, 299–300. p.
- ⁷ Ernst, Wolfgang: §§ 434–445: Sach- und Rechtsmängelheftung. In Rückert, Joachim – Schäfer, Frank J. (Hrsg.): *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB, III: Schuldrecht: Besonderer Teil §§ 433–853, I. Teilband: vor § 433–§ 565*. Tübingen, 2013, Mohr Siebeck, 78–79. p.
- ⁸ Wlassak, Moritz: *Zur Geschichte der negotiorum gestio: eine rechts-historische Untersuchung*. Jena, 1879, G. Fischer, 173. p.
- ⁹ Thiessen 2013, 166. p.
- ¹⁰ Honsell, Heinrich: Von den aedilischen Rechtsbehelfen zum modernen Sachmängelrecht. In Nörr, Dieter – Simon, Dieter (Hrsg.): *Gedächtnisschrift für Wolfgang Kunkel*. Frankfurt am Main, 1984, Klostermann, 54–55. p.
- ¹¹ A megtekintés elvárásában egyértelműen az eladóra nézve enyhébb szabályozás testesült meg, hiszen ha a vevő megtekintette az árut, mindenfajta minőségi igénye el volt rekesztve.
- ¹² Jellemzőek erre a jogfelfogásra az alábbi közmondások: „*Augen für Geld*”, „*Wer die Augen nicht aufhut, der tut den Beutel auf*”, „*Wer narriisch kauft, muß weislich zahlen*”. Vö. Klempt, Walter Jürgen: *Grundlagen der Sachmängelhaftung des Verkäufers im Vernunftrecht und Usus modernus*. Stuttgart, 1967, Kohlhammer, 51. p.; Burke, Norbert: *Einschränkungen der ädilischen Rechtsbehelfe beim Kauf von der Rezeption bis zur Gegenwart*. Diss. Münster, 1967, 10. p.; Wesenberg, Gerhard – Wesener, Gunter: *Neuere deutsche Privatrechtsgeschichte im Rahmen der europäischen Rechtsentwicklung*. Wien – Köln – Graz, 1985, Böhlau, 131. p.; Wacke, Andreas: *Circumscribere, gerechter Preis und die Arten der List*. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, 94, 1977, 202. p.
- ¹³ Lásd a részletes forráskiértékelést Wengersky, Konstantin Graf von: *Das Viehwirtschaftsrecht im Wandel der Zeit – Geschichtlicher Entwicklung, geltendes Recht, Reformbestrebungen*. Diss. Köln, 1988, passim.
- ¹⁴ Klischies, Manfred: *Die geschichtliche Entwicklung der Sachmängelhaftung beim Kauf beweglicher Sachen*. Diss. Kiel, 1965, 17. p.; Burke 1967, 11–12. p.
- ¹⁵ Ernst 2013, 82. p.
- ¹⁶ Az árleszállítás lehetősége a középkori német jogokban nem volt ismert. Ehhez Klischies 1965, 17–27. és 52. p.; Burke 1967, 11. p.
- ¹⁷ Ernst 2013, 83. p.
- ¹⁸ A források rendkívül gazdagok, különösen a loadásvételek tekintetében, hiszen ezek a haszonállatok rendkívül nagy jelentőséggel bírtak a korabeli gazdasági életben. Wengersky 1988, passim.
- ¹⁹ A forrás négy betegségét sorol fel, amely a lovaknál is felléphet: *Lex Baiuvariorum*, XVI, 9: „... id est cecum aut herniosum aut cadivum aut leprosum...” (vak, törékeny, epilepsziás, bélpoklos). Vö. *Monumenta Germaniae Historica, Legum sectio I. Legum Nationum Germanicarum Tomus I*. Hannover – Leipzig, 1902, 437. p.
- ²⁰ Klischies 1965, 9–11. p.
- ²¹ A korai időkben csak egy-két betegség volt meghatározva a városi és területi jogösszeírásokban. Vö. Stobbe, Otto: *Handbuch des Deutschen Privatrechts, III*. Berlin, 1989, W. Hertz, 248. p.; Klischies 1965, 28–29. p.; Thiessen 2013, 166. p.; Burke 1967, 11. p.
- ²² Klischies 1965, 49. p.
- ²³ Klischies 1965, 49. p.
- ²⁴ Például a bajor területi, a frankfurti és a nürnbergi városi jogreformációk eredetileg három, más jogkönyvek a lovak esetében négy olyan betegséget soroltak fel, melyek megalapozták az eladó helytállási kötelezettségét. Klischies 1965, 53. p. Ezt később Behamb is megerősíti.
- ²⁵ Klischies 1965, 54. p.
- ²⁶ „*Praeterea & et hoc remedium iuris emptori decepto competit, vt, si scientiam adeoque dolum venditoris potest probare, etiam tunc locum habeant actiones aedilitiae*” – írja a recepció után Schilter. Schilter, Johann: *Praxis Iuris Romani In Foro Germanico Iuxta*
- Ordinem Edicti Perpetui Et Pandectarum Iustiniani: Opus, quo Ius Romanum ad Principia Iuris Naturae & gentium ... explicatur, Tomus secundus*, Jenae, 1698, 492. p. (Behamb ezzel szembe menni látszik – változtatási igény) Vö. Klischies 1965, 53–54. p.
- ²⁷ Schmelzeisen általános határidőként 30 nappól indul ki. Schmelzeisen, Gustaf Klemens: *Polizeiordnungen und Privatrecht*. Münster, Köln, 1955, Böhlau, 449. p.
- ²⁸ Példálózó felsorolás: Klischies 1965, 69. p.
- ²⁹ Schilter 1698, 493. p.
- ³⁰ Stryk, Samuel: *Continuatio Altera Usus Moderni Pandectarum a Libro XIII. usque ad XXII. Editio Sexta*. Halae Magdeburgicae, 1735, 684. p.; vö. Klempt 1967, 51. p.
- ³¹ Klischies 1965, 55. p.
- ³² Müller, Hans: *Kaufrecht in süddeutschen Stadtrechtsreformationen des 15. und 16. Jahrhunderts: Nürnberger Reformation 1479. Verneute Nürnberger Reformation 1564. Wormser Reformation 1498. Freiburger Stadtrecht 1520. Erneuerte Frankfurter Reformation 1578*. Diss. Kiel, 1961, 160. p.; Klischies 1965, 54. p.
- ³³ Klischies 1965, 56. p.
- ³⁴ Erre Dilcher, Hermann: *Der Leistungsstörungen bei den Glossatoren, Kommentatoren und Kanonisten*. Frankfurt am Main, 1960, Klostermann, 214–241. p. Továbbá Klischies 1965, 36–42. p.; Klempt 1967, 13–15. p.
- ³⁵ Dilcher 1960, 236–237. p.
- ³⁶ Ma Szczecin, Lengyelország. <http://ids.si.edu/ids/deliveryService?id=CHSDM-0AB4833D6FA62-000001>
- ³⁷ Honsell 1984, 61. p.
- ³⁸ Thiessen 2013, 166. p.
- ³⁹ Burke 1967, 14. p.
- ⁴⁰ Pedig ha például a vevő egy árut hatósági áron megvásárolt, de utána olyan hiba jelentkezett, ami a dolog értékét befolyásolta, észszerűnek tűnhetett volna az árleszállítás lehetőségének a nyitva hagyása is. Vö. Klischies 1965, 53. és 56. p.
- ⁴¹ Klischies 1965, 56. p.
- ⁴² Részletesebben Klischies 1965, 58–61. p.
- ⁴³ Klischies 1965, 60. p. Azt, hogy a jogkönyv szerzői nem közvetlenül a *Corpus Juris*a, illetve annak tudósági kommentárjaira támaszkodhattak, mutatja, hogy a jogkönyv a figyelembe jövő hiba jellegzetességeként az értékcsökkenést hangsúlyozta ki, és ezzel bizonyos értelemben szembevetett a *Corpus Juris* elveivel, ahol az áru használhatóságát befolyásoló hibáról beszélnek a források.
- ⁴⁴ Klischies 1965, 56. p.
- ⁴⁵ Klempt 1967, 50. p.
- ⁴⁶ Burke 1967, 16. p.; Klischies 1965, 61–62. p.
- ⁴⁷ Klempt 1967, 50. p.
- ⁴⁸ „... generatim tamen vsu fori Germanici rigor edicti aedilitii vix obseruatur; vt redhibitorio vel etiam aestimatoria actio locum habeat de quocunque vitio iure ciuili expresso, siue sciens siue ignorans vendiderit alter: verum certa & pauciora vitia duntaxat pariunt has actiones, etiam contra ignorantem.” Schilter 1698, 492. p.; Wesenberg – Wesener 1985, 131. p.
- ⁴⁹ „*Certe enim in aliis provinciis & civitatibus, ubi aliud in specie non constitutum, iure communi standum erit, quod in hac praesertim materia ab aequitate & iustitia se quam maxime commendat...*” Schilter nézetével tehát kifejezetten szembe megy Stryk. Stryk 1735, 695. p.; Klempt 1967, 52. p.
- ⁵⁰ Klempt 1967, 50. p.
- ⁵¹ Wesenberg–Wesener 1985, 131. p.
- ⁵² „*Quia venditor tenetur redhibitoriae, non tantum in casu scientiae vitii, sed etiam quando ignoravit ea, quae aediles iubent praestari...*” „*Sive ergo sciens sive ignorans venditor pecus vitiosum vendiderit, pretium petere non poterit, sed solum emptori restituere tenebitur.*” Carpov, Benedict: *Opus Definitiones Forenses Ad Constitutiones Electorales Saxonicas*. Francofurti & Lipsiae, 1673, 726. és 727. p.
- ⁵³ Klischies 1965, 70. p.
- ⁵⁴ „... tale vitium adsit, quod usum ministeriumque hominis plane impendit & et per consequens emtor; si de vitio ei cinstitisset, rem nun-

- quam empturus fuisset.*” Vö. Stryk 1735, 686. p. (még Ludivici) Burke 1967, 21. p.
- ⁵⁵ „...*propter tale vitium datur, quod omnem usum non impedit, & sic emptor quidem emisisset eam, verum non eodem, sed minori pretio...*” Stryk 1735, 686–687. p. Brunemann (1608–1672) következőképpen fogalmazza meg az elvet: „*Porro observandum, quod vitium corporis aliter non producat actionem aedilitiam; nisi usus rei impediatur, aut incommodum maximum creetur emptori, nam si incommodum modicum, non dabitur redhibitoria, sed quanti minoris.*” Brunemann, Johann: *Commentarius In Quinquaginta Libros Pandectarum*. Lvgduni, 1714, Thenel, 594. p. Az árcsökkenés kiszámításánál az ún. objektív módszer játszott szerepet. Objektív szempontok összességében is megelőzték a szubjektíveket.
- ⁵⁶ Burke 1967, 21–23. p. Burke a gondolat legkorábbi képviselőjének Sebastian Bran(d)t (1458–1521) tekinti.
- ⁵⁷ A kellékszavatossági határidők számításával átfogóan foglalkozik Deli Gergely: Az időtényező a kellékszavatosság szabályozásában. A hathónapos igényérvényesítési határidő történeti-történelmi elemzése. *Miskolci Jogi Szemle*, 2008. 2. sz. 30–57. p.
- ⁵⁸ A korabeli irodalomban a szász Weichbild, valamint a frankfurti és nürnbergi városjogok szabályait hozzák fel gyakran példaként. Például Rövenstrunck művében is. Rövenstrunck, Johann Wilhelm: *Meditationes Aedilitiae, De Iudicio Equestri, Tum Redhibitorio, Tum Aestimatorio, Ad tit. D. de Aedilitio Edicto, & C. de Aedilitiis Actionibus*. Augustae Vindelicorum, 1676, 53–54. p. Klischies 1965, 68–69. p; Burke 1967, 14. p.
- ⁵⁹ Kiváló gazdaság- és mentalitástörténeti betekintést nyújt a kora újkori német állatvásárok világába Fenske, Michaela: *Marktkultur der Frühen Neuzeit. Wirtschaft, Macht und Unterhaltung auf einem städtischen Jahr- und Viehmarkt*. Köln–Weimar–Wien, 2006, Böhlau, 184–243. p.
- ⁶⁰ Burke 1967, 14. p.
- ⁶¹ Benedict Carpzov (1595–1666) szerint a szász jog csak négy ilyen főhibát fogadott el, ugyanakkor maga azt írta, hogy vannak más súlyos betegségek is. „*De quidem communi, quoad redhibitionem eadem est ratio Equorum, ac reliquorum animalium venditorum. Nempe quo emptor pro omnibus vitiis equorum internis & non apparentibus experiri ac pretium repetere queat, sive [...] At de jure Saxonico venditor equi non tenetur; nisi de tribus vitiis, puta [...] Quidam addunt quartum...*” A négy felsorolt betegség: *Stetig, Staarblind, Haarschlectig, rotzig*. Carpzov 1673, 727. p; Vö. még Struve, Georg Adam: *Jurisprudentia Romano-Germanica Forensis. Adjectus est Index rerum et verborum*. Jenae, 1683, Nisius, 492. p; Stryk 1735, 694. p.
- ⁶² Mint alább látjuk majd Johann Ferdinand Behamb is ez utóbbi lehetőséget preferálta! (Az idézőjelbe tett megjelölés a szerző rövidítési törekvéseiből fakad, mint alább is.)
- ⁶³ *Illustrierte Welt*, 1885. 25. sz. <https://pictures.abebooks.com/BA-YERMAN/22152214944.jpg>
- ⁶⁴ Müller 1961, 161. p.
- ⁶⁵ Klischies 1965, 56. és 62. p.
- ⁶⁶ Klischies 1965, 69. p.
- ⁶⁷ A bajor és hesseni területi jog, valamint a frankfurti és nürnbergi városjog-reformációk szolgálhatnak erre például. Klischies 1965, 55. p.
- ⁶⁸ Többek között Carpzov 1673, 727. p. Klischies a wimpfeni városjogot hozza fel példának. Klischies 1965, 55. p.
- ⁶⁹ Példaként kisebb jelentőségű statútumok, így Greußen és Frankenhäusen városokéi szolgálhatnak. Klischies 1965, 55. p.
- ⁷⁰ Lásd fentebb.
- ⁷¹ „*Deinde in def. 17. demum exceptionem subjungit, quo dicit oro Saxonico venditor intuitu venditionis equorum de certis solummodo vitiis tenetur... exceptio itaque firmat regula min casibus non exceptis.*” Stryk 1735, 695. p.
- ⁷² Zimmermann, Reinhard: Der Kaufvertrag. In Feenstra, Robert – Zimmermann, Reinhard (Hrsg.): *Das römisch-holländische Recht. Fortschritte des Zivilrechts im 17. und 18. Jahrhundert*. Berlin, 1992, Duncker & Humblot, 189. p; Burke 1967, 15. p.
- ⁷³ Ezt mutatják Schilter, Carpzov, Stryk fenn idézett munkái, és más jogtudósok korabeli joggyakorlatot áttekintő művei is. Schilter 1698, 492–493. p; Carpzov 1673, 727. p; Stryk 1735, 705–706. p; Burke 1967, 20. p.
- ⁷⁴ Wengersky 1988, passim.
- ⁷⁵ Schemer 1984, 339. p.
- ⁷⁶ „Bízz, de nézd meg kiben.”
- ⁷⁷ Thiessen 2013, 168–169. p.
- ⁷⁸ Münter, J. C. E.: *Das Roßtauscher Recht*. Hannover, 1791, Bartsch; Tennecker, Christian Ehrenfried Seifert von: *Lehrbuch des Pferdehandels und der Roßtäuscherkünste*. Hannover, 1822, Hahn.
- ⁷⁹ Talán nem véletlen, hogy a szavak ugyanazon etimológiai gyökerekkel rendelkeznek a német nyelvben. Az etimológiához Wacke 1977, 202. p.
- ⁸⁰ A római jogi megoldás egyértelműen a vevő számára volt előnyös, ami abból adódik, hogy az *aediliti edictum* elsősorban a portékájukat piacokon áruló rabszolga- és igazállat-kereskedőket szándékozott rövid pórázra fogni. Vö. Honsell 1984, 57. p; Thiessen 2013, 168–169. p.
- ⁸¹ Thiessen 2013, 166. p; Schemer 1984, 683. p.
- ⁸² Néhány sajátosságra a németalföldi szabályokkal kapcsolatban felhívja a figyelmet Zimmermann is. Zimmermann 1992, 185. és 189. p.
- ⁸³ *Landt Taffel oder Landts ordnung des Hochlöblichen Ertzhertzogthumb Österreich vnder der Ernß*. 1573. II. § 48. In Brauneder, Wilhelm (Hrsg.): *Landrechtsentwurf für Österreich unter der Ernns 1573*. Frankfurt am Main, 2015, Peter Lang, 116. p; *Landtafel ob der Ernns 1608* (Entwurf), Sammlung Chorinsky — handschriftliche Abschrift der Pergamenthandschrift Nr. 187, Bischöfliche Bibliothek zu Gleink, Oberösterreich, Standort: OÖ Landesarchiv D 775., 386. III 14. §§ 24, 26–27. p; Wesener, Gunter: Der Kauf nach österreichischem Privatrecht des 16. und 17. Jahrhunderts. In Wünsch, Horst (Hrsg.): *Festschrift für Hermann Hämmerle*. Grazer rechts- und staatswissenschaftliche Studien 28. Graz, Leykam, 1972, 448. p.
- ⁸⁴ *Codex Austriacus II*, 1704, 259. p.
- ⁸⁵ Tehát még születésének és halálának időpontjában sem lehetünk bizonyosak: az Országos Széchényi Könyvtár katalógusa szerint Behamb 1620 körül születhetett, és 1692 körül halhatott meg. Véleményem szerint mindkét adat módosítást igényelhet. Ha alább említendő egyetemi beiratkozásának dátumát és a korabeli immatrikulációs életkorokat figyelembe vesszük, valószínűbb, hogy születési idejét az 1640-es évek elejére tehetjük. Halálát pedig inkább 1696 utánra datálhatjuk, mivel ezen évből egy tőle származó végrendeletet őriznek Linzben.
- ⁸⁶ A fellelhető adatokat, melyek lényegét itt is olvashatjuk, az alábbi munkában foglaltam össze: P. Szabó Béla: Pozsonyi származású jogászprofesszor a felső-ausztriai rendek szolgálatában: Johann Ferdinand Behamb († ~1696). In P. Szabó Béla – Újvári Emese (szerk.): *Risus cum lacrimis: Könyv Babják Ildikó emlékére (tanulmányok, baráti írások)*. Debrecen, 2017, Marton Géza Doktori Iskola, 189–220. p.
- ⁸⁷ Mokos Gyula: *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen (Magyarországi tanulók külföldön I.)*. Budapest, 1890, MTA, 21. p; Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700*. Budapest, 2011, ELTE Levéltár, nr. 1076; Haan, Ludovicus: *Jena Hungarica sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis academiae Jenaensi adscriptorum*. Gyulae, 1858, 18. p. A későbbi irodalmi tevékenységéről megemlékező munkák – valószínűleg tévesen – említenek még vele kapcsolatban bécsi és strasbourgi jogi tanulmányokat is.
- ⁸⁸ Érdekeség, hogy Behamb már profeszomak jelölte magát az itteni beiratkozásakor: „*Austriaco-Hungarus, inclitorum statuum Superioris Austriae professor publicus institutionum (I. fl. 30 kr.)*.” Pölnitz, Götz von: *Die Matrikel der Ludwig-Maximilian-Universität Ingolstadt-Landshut-München II. 1600–1700*. München, 1939–40, 996. p.
- ⁸⁹ Freninger, Franz Xaver (Hrsg.): *Das Matrikelbuch der Universität Ingolstadt-Landshut-München: Rectoren Professoren Doctoren*

- 1472–1872: *Candidaten 1772–1872*. München, 1872, 46. p; Resch, Lieselotte – Buzás, Ladislav (Hrsg.): *Verzeichnis der Doktoren und Dissertationen der Universität Ingolstadt-Landshut-München 1472–1970: Band 1: Theologische, Juristische, Staatswirtschaftliche Fakultät*, München, 1975, 98. p.
- ⁹⁰ „*Juris utriusque Doctor et Inclytorum Statum in Superiori Austria Professor Institutionum Imperialium Publicus Ordinarius.*”
- ⁹¹ Behamb 1696-ban másodszer is végrendekezett (Marckhgott, Gerhart: *Oberösterreichisches Landesarchiv: Archiv der Landeshauptmannschaft*. Linz, 1990, Landesarchiv, 46. p.), és ugyanebben az évben a linzi oktatás újjászervezésénél, már egy fiatalabb jogász bíztak meg a világi jog előadásával, ami talán arra utal, hogy ebben az évben meghalt.
- ⁹² A művek rövid ismertetésére P. Szabó 2017, 202–220. p.
- ⁹³ A magyar könyvészet mindmáig továbbvezetett standard munkája, a *Régi Magyar Könyvtár (RMK)* mellett a *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* (VD 17) katalógusát kell kiemelnünk, melyekre alább is hivatkozzunk majd.
- ⁹⁴ Az ismertetendő munka pejoratív magyar megnevezésének megválasztásánál annak jelzése vezérelt, hogy – mint azt fentebb már említettük – a lókereskedők társadalmi presztízséről, a megbízhatóságukról ítéletet alkotó közvélekedés sokszor negatív konnotációkkal volt terhelve a korai újkorban. Ezért nem a valamivel talán értékesebb – és Sütő András halhatatlan művével ismét emlékeztetbe hívott – „lócsiszár” megjelölést használtam, bár a népnyelvben ez sem nélkülöz bizonyos negatív felhangot.
- ⁹⁵ Első változat: Beham, Johann Ferdinand: *Von Roßtauscher-Recht: Neun und achtzig außerlesene / Decidirte Casus, und Resolvirte Fragen. Welche aus Denen Weltberühmtesten Rechtsgelehrten / als D. Roevenstruncks / Speidels / Strauchens / Raths / Carpsovs / Richters / Brunnemanns / Schwendendorffers / und andern zusammen getragen / mithin aber auff die allerfüglichste Art und Weiß / allermassen heut zu Tage gewöhnlich / in öffentlichen Truck gegeben worden*, Lintz, 1678
- ⁹⁶ Rövestrunck, Johann-Wilhelmi: *Meditationes Aedilitiae, De Iudicio Equestri Tum Redhibitorio, Tum Aestimatorio, Ad tit. D. de Aedilit. Edicto. & C. de Aedilit. action.*, Marpurgi Cattorum, 1629, VD17 1:014657W
- ⁹⁷ Johann Wilhelm Rövenstrunk (1596–1655) mindkét jog doktora, irodalmi tevékenységet is folytató gyakorló jogász volt, aki a nyugati Sauerland területén fekvő, akkoriban brandenburgi örgróf uralma alatt álló veszfáliai Kierspe városában volt 1640-től választófejedelmi bíró. Vö. Strutz, Edmund: *Bergisches Geschlechterbuch 3*. Deutsches Geschlechterbuch 83. Görlitz, 1935, C. A. Starke, 84. p.
- ⁹⁸ A címlapon feltüntetett szerzők ma még felderíthető munkái: *Dissertationum Aedilitiarum Prior, quae est De Redhibitoria Actione*, Quam ... In Incluta Ienensium Academia Praeside Dn. Johanne Strauchio ... Ad Ianuarii A. MDCLXXI. Publice ventilandum proponit Johann. Werner. Berkelmann, Goslariensis Saxo, Auctor, Ienae, 1671. VD17 14:054208N; *Dissertationum Aedilitiarum Posterior, Continens Reliquas duas Actiones, Aestimatoriam scilicet, & In Factum*, Quam ... in Celebrissima ad Salam Academia Sub Arbitrio Dn. Johannis Strauchii ... Recte Philosophantium Iudicio subicit d. Ianuarii Philipp. Christoph. Berkelmann, Goslariensis Saxo, Respondens, Ienae, 1671. VD17 14:054210H; *Speculum Iuridico-Politico-Philologico-Historicarum Observationum Et Notabilium; Verborum, Rerum Et Antiquitatum, Germanicarum ...* Johan. Jacob. Speidelii ... : in quo Insuper non solum Ipsius Additiones, quae ad Thesaurum Practicum D. Christophori Besoldi congregate, ac ante aliquot annos Augustae Vindelicorum impressae sunt, debitis locis, ob rerum & Materiarum cohaerentiam, & similitudinem, maioremque notitiam adiunctae, simulque ad marginem, in gratiam & faciliorem usum Lectoris, Remissiones, ex praedicti D. Besoldi, ut & Pauli Matthiae Welneri, nec non Johannis Rudingeri Observationib. Practicis & Singularib., &c. exhibentur, & repraesentantur ... ; Ad finem adiecto Indice Verborum, &c. diligenti, Noribergae, 1657. VD17 12:109744T; *Tractatus Bipertitus De Contrahenda Et Dissolvenda Emptione*. Arnoldi Rath, Geldro-Bommeliani, Iurisconsulti Pars Altera u.d.T.: De Rescindenda Venditione ... Editio Altera, Et Subiecto Generali Indice Aduacta, Ingolstadii, 1657. VD17 12:182379Z; *Disputatio Iuridica De Rescindenda Venditione, Quam ... Praeside Amoldo Rath ...* In Electorali Ac Florentissima Ingolstadiensi Universitate ... Publice propugnandam suscipiet. Joannes Franciscus A Plaz, In Thum Et Gradisch. Anno M.DC.LIV. [...] Decemb., Ingolstadii, 1654. VD17 1:014666V; Johannis Brunnemanni, IC. Sereniss. & Potentiss. Electoris Brandenburg. Consiliarii ... *Commentarius in Quinquaginta Libros Pandectarum : Quo Leges singulae, quae usum habere videbantur, resolvuntur; ac succincte explicantur; Controversiae itidem in Academiis & Foro frequentatae nervose deciduntur; & quae ex quovis Textu notabilia erui possint, ex Antiquioribus pariter ac Recentioribus Iuris nostri Interpretibus undiquaque] collecta subiiciuntur; & omnia ad Usum Forensem accommodantur; Opus Theoretico-Practicum a multis hactenus desideratum; Accessit Index Rerum Et Verborum Locupletissimus, Francofurti Ad Viadrum, 1670. VD17 1:013673Z; *Iurisprudentia Forensis Romano-Saxonica: Secundum Ordinem Constitutionum D. Augusti Electoris Saxoniae in Part. IV. Divisa; Rerum Et Quaestionum In Foro, Praesertim Saxonico, Ut Plurimum Occurrentium Et In Dicasterio Septemvirali Saxonico celeberrimo, quod vulgo Scabinatum Lipsiense appellitant, ex Iure Civili, Romano, Imperiali, Canonico, Saxonico & Provinciali tractatarum ac decisarum; Definitiones Iudiciales Succinctas Et Nervosas, Placitisque & Sententiis Minorum Scabinorum corroboratas exhibens. Actore & Collectore Benedicto Carpzovio ... Opus Integrum ... ; Cum duplici Indice tam Constitutionum atque Definitionum generali, quam Rerum & Verborum speciali ac perfecto, Francofurti Ad Moenum, 1638. VD17 14:052514W.**
- ⁹⁹ A munka néhány kiadására már Kóssa Gyula felhívta a figyelmet. Kóssa Gyula: *Magyar állatorvosi könyvészet 1472–1904*. Budapest, 1904, Magyar Országos Állatorvos-Egyesület, 18–19. p.
- ¹⁰⁰ Nürnberg, 1684. RMK III., nr. 3309. (címlap tartalmilag azonos az előzővel).
- ¹⁰¹ Frankfurt und Leipzig, 1685. RMK III., 3343, VD17 3:010421C; Bielfeld, 1685. VD17 32:654864S (címlapok tartalmilag azonosak az előzőkkel).
- ¹⁰² Behamb, Joan. Ferdinand: *Neu revidirt- und mit 117. außerlesenen Decidirten Casibus auch resolvirten Rechts-Fragen vermehrt und verbessertes Rosz-Tauscher-Recht: Cum Supplemento Selectarum Quaestionum Synopticarum ad Equestre Iudicium Spectantium Ex Jo. Wilhelmi Rövenstrunck I.U.D. Meditationibus Aedilitiis extractarum. II. Das seithero neu angefügte und annectirte Rosz-Ausleiher-Recht: Dero Pferd entweder zur Freundschaftt und allerdings umbsonst/ oder aber gegen gedintgen Lohn Mietweiß zu dienen pflegen. Welches Auß 59. Decidirten Casibus, und resolvirten Rechts-Fragen applicirter massen gantz klar kan erlernet werden*. Francofurti ad Moenum, 1692. Hozzájárul külön címlappal: Behamb, Joan. Ferdinand: *Roß-Ausleiher Recht. Dero Pferde, So entweder ausz Gutwilligkeit zur Freundschaftt gratis, und ohne Lohn geliehen, oder aber un rechtmäßigen gebührenden Lohn gedintg, oder gemietet werden. Welches Ausz 59. decidirten Casibus, und resolvirten Fragen, applicirter massen, gantz klar kan erlernet werden*, Francofurti ad Moenum, 1692. RMK III., nr. 3732; VD17 1:015696U
- ¹⁰³ *Supplementum Selectarum Quaestionum synopticarum, ex Ioan. Wilhelmi Rouenstrunck, J.U.D. Meditationibus Aedilitiis contentarum [...]*. Roß-Tauscher-Recht 1692, 65–88. p.
- ¹⁰⁴ RMK III., 4589. (A főcímlap tartalmilag egyezik az előzővel.)
- ¹⁰⁵ Joan. Ferdinandi Behamb: *Neu revidirt- und mit 117. außerlesenen Decidirten Casibus auch resolvirten Rechts-Fragen vermehrt und verbessertes Rosz-Tauscher-Recht, Nebsteinen Anhang unterschiedener kurzen Fragen Aus Joan. Wilhelmi Rövenstrunck, J.U.D. Meditationibus Aedilitiis gezogen. II. Das neu angefügte und annectirte Rosz-Ausleiher-Recht: Derer Pferde so entweder zur Freundschaftt und allerdings umsonst / oder aber gegen*

- gedingten Lohn Miethweiß zu dienen pflegen. Welches Auß 59. decidirten Casibus, und resolvirten Rechts-Fragen applicirter massen gantz klar kan erlermet werden / auch hin und wieder mit unterschiedenen Anmerkungen und III. Den nöthigen Fuhr-Manns-Recht / vermehret hat Salander. Francofurti et Lipsiae, 1715
- ¹⁰⁶ Salander: *Neues und nützliches Recht der Fuhr-Leute, in welchen Die Fuhr-Leute nach ihrer Art und Gebrechen auch ihren Rechte vor- in- und nach der Reise betrachtet werden, Worzu noch beygefüget ist ein Anhang Unterschiedener Curieusen Fragen Aus den Pfand-Recht*, Frankfurt und Leipzig, 1715
- ¹⁰⁷ Természetesen a módszer már az eredeti kiadásban alkalmazta.
- ¹⁰⁸ *Rosz-Tauscher-Recht, I. Teil, Titulus I. Handelt von mancherley Kauff- und Eintauschung der Pferde.* [Casus I–XXI.]
- ¹⁰⁹ RTR, I. 1. 19–21.
- ¹¹⁰ RTR, I. 1. 6.
- ¹¹¹ RTR, I. 1. 7.
- ¹¹² RTR, I. 1. 18.
- ¹¹³ RTR, I. 1. 9–12.
- ¹¹⁴ Hasonlóan nyilatkozik természetesen: Stryk 1735, 676–677. p.
- ¹¹⁵ RTR, I. Theil 1. Titulus 2. Casus. Jellemző módon a csalárd eladó egy izraelita, aki egy keresztény vevőt csap be. Ez később is több tényállás esetében előjön. (Moyses az átruházó, Mevius a szerző fél.)
- ¹¹⁶ RTR, I. 1. 16. A kreált tényállás szerint a vevő átvette a lovat, de még nem fizetett. Felismerte a ló súlyos hibáját, s ennek ellenére mégis kifizette a vételárat. Hasonló esetet hoz: I. 2. 48.
- ¹¹⁷ RTR, I. 1. 5.
- ¹¹⁸ RTR, I. 1. 14.
- ¹¹⁹ RTR, I. 1. 15.
- ¹²⁰ RTR, I. Theil, Titulus II. Eigenschaft der Roß-Kranckheiten, oder Haupt-Mängel, samt nothwendigen 5 Stücken. so zur Rückgebung eines Pferdes erfordert werden: als (1.) unter denen Leibes-Mängeln forderist einer oder der ander. (2.) die Untauglichkeit zur gebührender Arbeit. (3.) die Beständigkeit der vor- unter und nach dem Kauff oder Tausch habenden Mangels. (4.) die gänzliche Unwissenheit auff Seiten des Abekaufers von verborgenen Mängeln zur Zeit der gepflogenen Abhandlung. (5.) des Stillschweigen und Verhalten der Mängel auf Seiten des Verkaufers. [Casus XXII–XXIX.]
- ¹²¹ RTR, I. 2. 22.
- ¹²² RTR, I. 2. 23.
- ¹²³ RTR, I. 2. 39.
- ¹²⁴ RTR, I. 2. 24. A két napra való utalás mögött nincs tételes jogi szabály.
- ¹²⁵ RTR, I. 2. 25.
- ¹²⁶ RTR, I. 2. 26.
- ¹²⁷ RTR, I. 2. 27. Ha a vevő tudott az állat hiányosságáról és így vásárolta meg, utólag nem kérheti a vétel felbontását. Vö. RTR, I. 2. 33. Ha lovak cseréje esetén mindkét állat hibában szenved, és a felek ismerik a hibákat, nincs lehetőség az ügyletből való kilépésre. RTR, I. 2. 40.
- ¹²⁸ RTR, I. 2. 28. Bár itt utal Behamb ellentétes jogászai véleményekre is, melyek a vevőtől nagyobb gondosságot várnának el.
- ¹²⁹ RTR, I. 2. 29. „Cautum quippe est in aedilitio Edicto, ut qui Equum vendunt, palam recte dicant, quid in quoque eorum morbi vitiique sit.” S ez még akkor is így van, ha az eladó kijelentette, hogy az árut „Haar um Haar” adja, vagyis abban az állapotban, amiben éppen van, s nem vállal érte felelősséget. Vö. RTR, I. 2. 30.
- ¹³⁰ Ha az eladó elhallgatta a tényleges súlyos hiányosságot, de ugyanakkor más hibák kapcsán kijelentette, hogy azokért nem kíván helytállni (RTR, I. 2. 34.), vagy az eladó megjelöli ugyan, de leki-csinyli, nem túl súlyosnak és károsnak írja le az állat hibáját (RTR, I. 2. 37.) a vétel felbontására lehet perelni. A garanciavállalásnak megfelelő komolysággal kell megtörténnie (RTR, I. 2. 41.).
- ¹³¹ RTR, I. 2. 35.
- ¹³² RTR, I. 2. 31.
- ¹³³ D. 19, 1, 13, pr.
- ¹³⁴ RTR, I. 2. 38. Itt tehát megjelenik az *actio empti* indításnak lehetősége is.
- ¹³⁵ RTR, I. 2. 32.
- ¹³⁶ RTR, I. 2. 42–47. Hasonló a helyzet, ha közvetítő vett részt az ügyletben. I. 2. 49.
- ¹³⁷ I. Theil, Titulus III. Verschiedenen haupt-Mängeln der Pferd, wie sie Nahmen haben, und so wohl Käyserl. geschriebenen als ungeschriebenen Rechten hin und wieder darfür gehalten, beobacht, und derowegen anheim geschlagen werden. [Casus L–LXI.]
- ¹³⁸ RTR, I. 3. 50. Terjedelmi okokból és a megfelelő állategészségtanra, valamint a német tájszavakra vonatkozó kellő ismeret hiányában jelen keretek között le kell mondanunk a német betegséglevelezések felsorolásától és azok magyar megfelelőinek kiderítéséről. Behamb hibakatalógusára Stryk is felhívja a figyelmet. Vö. Stryk 1735, 689. p. Rövenstrunck is hasonló nagyságrendű hibát azonosított be. Vö. Rövestrunck 1676, 56–59. p.
- ¹³⁹ RTR, I. 3. 50.
- ¹⁴⁰ RTR, I. 3. 59. Sächsisches Weichbild, nürnbergi, frankfurti, lübecki városjogok, bajor és osztrák jogkönyvek kerülnek említésre.
- ¹⁴¹ RTR, I. 3. 51–54. Stryk erre is hivatkozik. Stryk 1735, 699. p.
- ¹⁴² RTR, I. 3. 61.
- ¹⁴³ I. Theil, Titulus IV. In Kauff und Tausch gethanem Versprechen, der Gesund- und Gütigkeit eines Pferds halber, bey welchem sich alsdann das Wiederspiel ausweiset; Samt denen Stücken, was zu der Anheimschlagung des desselben erfordert werde, als (1) wann der Verkaufer was gewisses uns specielles versprochen, darum der Abekaufer bewogen worden, ein mehrers darfür zu geben (2) daß von beyden contrahirenden Theilen ernstlich und ausser allen Schertz schließlichen verlassen worden, solches Versprechen zu leisten (3) wann die zugesagte Art, Weiß und Beschaffenheit, oder Zugehör bey eingehändigten Pferd nicht zugegen (4) damit nicht was öffentlich versprochen, nachmahlen sich fälschlich befindet, welches der Abhändler mit den Augen vorhero nicht greiffen könne, so dem gethanen Versprechen zuwider ist. [Casus LXII–LXVII.]
- ¹⁴⁴ RTR, I. 4. 62–64.
- ¹⁴⁵ RTR, I. 4. 65.
- ¹⁴⁶ RTR, I. 4. 66.
- ¹⁴⁷ I. Theil, Titulus V. Einhandlung der Pferd mit zugehörigen Sattel und Zeug, solche nun um Abgang derselben wiederum anheimzustellen, wird erfordert (1.) daß solche damit gezielter feil geritten, und sonder Ausnehmung derselben verkauft (2.) daß solches Zeug vor der Einlieferung abgezogen (3.) den Einhändler daran gelegen selbiges darbey zu haben, oder das Pferd keines weges zu behalten (4.) die Klag von ihm zwischen 60. Tagen angestellet werde, entweder das Pferd anheim zu schlagen, oder aber vermög des Kauffs die Zierathen zu erhalten. [Casus LXVIII–LXX.]
- ¹⁴⁸ RTR, I. 5. 68–70. Stryk erre is utal, szó szerint idézve Behamb megállapításait. Stryk 1735, 702. p.
- ¹⁴⁹ I. Theil, Titulus VI. Genugsamer Versicherung, welche ein Abekaufer über erst gethanes Versprechen, darum von dem Verkaufer verlangt, wann, das Pferd wegen ein oder andern Mangels halber beschreyt, so ihme gleich darauf zu Ohren kommen, zu welcher Caution vornehmlich folgende Stück erfordert werden, als (1.) muß solches entweder aus den gemeinen Reden oder andern Anzeigungen können abgenommen werden, was gestalten das Pferd ange-recht sich befinde (2.) muß der Verkaufer unmittelbar oder durch zwey abgeordnete Personen im Nahmen des Abhandlers erinnert seyn worden, entweder nachmahlen darfür zu gewehren, was er anfänglich versprochen, oder aber genugsame Versicherung derentwegen zu stellen (3.) daß die verlangte Caution von ihme Verkaufer alsdann abgeschlegn worden, (4.) soll das Pferd, zwischen hin und 2. Monat um dieser recusirten Caution willen / wiederum gericht-lich zurück geschlagen werden, weilen nach verflössener Zeit die Anheimstellungs-Klag nunner zugelassen wird. [Casus LXXI.]
- ¹⁵⁰ RTR, I. 6. 71. Hasonló szabály érvényesült tehát Rómában is az *aediliti edictum* alapján. Honsell 1984, 59. p.
- ¹⁵¹ RTR, Titulus VII. Der Art und Weiß ein Pferd anheimzuschlagen, und durch was Mittel solches geschehe. Zu dergleichen Klag aber

- werden fünf Stück hauptsächlich erfordert: als (1.) daß der Kauff oder Tausch geschehen und vorbegegangen sey. (2.) das Pferd mangelhaft oder gantz anders sich gefunden, als es versprochen worden, (3.) der Mangel zur Zeit deß geschlossenen Handels verborgen / und auff keine Weiß abzunehmen gewest (4.) Solcher mangel bereits vor dem kauff oder Tausch dem Pferd anhängig oder aber das Pferd zur Zeit des geschlossenen Handels anders beschaffen, als es versprochen worden, (5.) die rechtmäßige Zeit der Klage nicht verstrichen sey. [Casus LXXI–LXXXIV.]
- 152 RTR, I. 7. 72.
- 153 RTR, I. 7. 73.
- 154 RTR, I. 7. 74. Hasonló álláspontot fejt ki Brunnemann is, Carpzovra is hivatkozva: „... quid si ergo post tempus appareat morbus, an apud emptorem praesumitur correptus, an apud venditorem? Et distinguunt inter longius & brevius tempus; si intra triduum moriatur; praesumitur posterius; si intra longius spatium, praesumitur prius.” Brunnemann 1714, 595. p.
- 155 RTR, I. 7. 71.
- 156 RTR, I. 7. 78–79.
- 157 RTR, I. 7. 80.
- 158 RTR, I. 7. 83.
- 159 RTR, I. 7. 84.
- 160 I. Theil, Titulus VIII. Von Beobachtung der rechtmäßigen Anheimstellungs-Zeit. [Casus LXXXV–XC.]
- 161 RTR, I. 8. 85. A határidőket „utiliter” kell számítani, attól az időponttól például, mikor a megígért tulajdonság léte valóban verifikálható. I. 8. 90.
- 162 Kreutzer, J. M.: Die in Bayern geltenden Gesetze, Statutar- und Gewohnheitsrechte bezüglich der Viehgewährschaft, mit Einschluss der einschlägigen gesetzlichen Bestimmungen der Nachbarstaaten. Erlangen, 1854, Palm und Enke, 28–29. és 31–32. p.
- 163 RTR, I. 8. 86.
- 164 Ezen elfogultságát éppen ennél a résznél érzékelteti: „Weilen die Staturia Jura nicht alsobald wider das gemeine Käyserl. Recht auszulegen...” RTR, I. 8. 86.
- 165 I. Theil, Titulus IX. Von Wirkung und Nutzbarkeit dieser Anheimstellungs-Klag, was dadurch so wohl dem Verkaufser als Abekäufer muß zugeeignet werden. [Casus XCI–CIV.]
- 166 RTR, I. 9. 91.
- 167 RTR, I. 9. 94.
- 168 RTR, I. 9. 95.
- 169 RTR, I. 9. 92.
- 170 RTR, I. 9. 96–97.
- 171 RTR, I. 9. 98. és 102.
- 172 I. Theil, Titulus X. Von Rechtmäßiger Ableitung und Ablehnung des Verkaufers, und hierzu dienlichen Exceptionen zu der vorhandenen Anheimstellung eines Pferdes. [Casus CV–CVI.]
- 173 RTR, I. 10. 105–106.
- 174 II. Theil. Titulus I. Von dem Aestimatorio Judicio Equestri, oder von der Abtrags-Klag, welche von voriger Klag vernehmlich unterschieden wird (1.) ex causa vitii, dann wann dergleichen Mängel der Abekäufer auch Anfangs gewust, hätte er einen als andern weg das Pferd kaufft, jedoch um geringen Werth, (2.) kan diese Klag mehr / dann einmahl angestellt werden, (3.) wird anbey der Handel vor sich nicht rescindirt, sondern nur der Excess des Werths, (4.) ist diese Klag zwischen Jahr und Tag zugelassen in übrigen stimmt sie mit der redhibitions-Klag gantz überein. [Casus CVII–CIX.] A határidőhöz vö. RTR, II. 2. 115.
- 175 RTR, II. 1. 107. Hasonlóan számos hibát felsorol Stryk is. Stryk 1735, 717–718. p.
- 176 RTR, II. 1. 108.
- 177 RTR, II. 1. 109.
- 178 II. Theil, Titulus II. Von Dem Werth (1.) wie viel abzutragen, (2.) von den Schätz-Leuten, (3.) von Wiederholung der Klag, (4.) von der Zeit, in welcher die Klag anzustellen, (5.) von Unterschied zwischen der Actione Empti. [Casus CX–CXVI.]
- 179 RTR, II. 2. 110. és 112.
- 180 RTR, II. 2. 111.
- 181 RTR, II. 2. 112.
- 182 RTR, II. 2. 115. A keresetek eltérő jellegére hívja fel a figyelmet Stryk is, inkább megengedő felfogását alátámasztandó. Stryk 1735, 725–727. p.
- 183 RTR, Titulus III. Von der Practica der Actionis redhibitoriae et aestimatoriae. [Casus CXVII.]
- 184 Samuel Stryk éppen ezeket a formulákat is említi. Stryk 1735, 708. p.
- 185 *Dissertatio De Equis Publicis = Von Ritter- und Post-Pferden / Quam Ienae conscripsit Et Praesidente ... Dn. Ernesto Friderico Schrötero ... Disputatione Publ. defendit Sigismund-Richard-Jauchius, Misnens. A.C. M.DC.LXXIII. Mens. Mart. (Jena), 1673. VD17 12:141984H; De Eo, Quod Circa Equos Publice Privatimque Iustum Est / D.O.M.A. Praeside Magnifico Academiae Ienensis Rectore ... Dn. Joh. Volk. Bechmann ... In Auditorio ICtorum disputabit Georgius Jacobus Hackher/ Equ. Austr. Auctor. ad d. Martii, A.R.S. MDCLXXVI. VD17 1:003284P; Circenses Quasi, In Circo ICtorum Wittenbergensium agitata hac Quadriga, Praeside ... Dn. Georgio Michaele Hebero ... Edidit Pro Licentia Quam vocant, Iuris Doctorum Iuribus utendi Sigismund. Richard. Jauchius, Misnensis. die 23. Octobr. A.C. 1683. Hor. ante & pomerid. VD17 14:024347B; Disputatio iuridica inauguralis De tribus vitii equorum capitalibus Saxonice, vulgò, Von denen Haupt-Mängeln der Pferde, nach den Sächsisch- und anderen Rechten, quam ... ex auctoritate magnifici domini rectoris Ioh. Iacobi Vitrarii J.V.D. & jur. civ. ac publ. profess. ordinarii, ... pro gradu doctoratus summis in vtraque jure honoribus et privilegiis rite ac legitime consequendis eruditorum examini subicit Joh. Ludovicus Guttbier, Longosal. Thur. ad diem 5. Novembr. loco horisque consuetis. Traiecti ad Rhenum, 1694, nunc recusa 1720.*
- 186 Samuel Stryken kívül említhető még: *Dissertatio Inavgvalis Ivridica De Vitii Pecorum Venalium, oder: Vom Recht der Vieh-Mängel, quam praeside [...] Christiano Gotfl. Bvdero [...] Pro Licentia [...] Avctor Ioannes Fridericus Ivnius, Ienae, 1740, 32. p.*
- 187 Vö. többek között Hoffmann, Johannes Andreas: *Auserlesene jedoch vollständige Juristische Bibliothek, Worinnen Die vornehmste Werke, Bücher, und academische Abhandlungen welche von allen Theilen der Rechtsgelahrtheit Als Natur- Völker- Griechischen- Römischen- Päpstlichen- Peinlichen- Teutschen- Lehn- Staats- Rechten, bis auf diese Zeit zum Vorschein gekommen [...]*, 1, Jena, 1748, 286–287. p; Weber, Friedrich Benedict: *Handbuch der ökonomischen Literatur* 2. Berlin, 1803, 26. p; Eberlein, Johann Michael: *Der vollkommene Pferde-Kenner, welcher nicht nur alle Schönheiten, Fehler und verschiedene Landes-Arten der Pferde mit schönen Kupfern zu erkennen giebt, sondern auch anweist, Wie man mit dem Pferd von seinem Ursprung an umgehen muß [...]*. Hrsg. Wolf Ehrenfried von Reizenstein, Uffenheim, 1764, 27. p; Hofacker, J. F.: *Anleitung zu Beurtheilung der Hauptmängel der Hausthiere*. Tübingen, 1825, 39. p.

